

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ
БІЛІМ ЖӘНЕ ҒЫЛЫМ МИНИСТРЛІГІ
ҒЫЛЫМ КОМИТЕТІ
Ш.Ш.УӘЛИХАНОВ АТЫНДАҒЫ ТАРИХ
ЖӘНЕ ЭТНОЛОГИЯ ИНСТИТУТЫ

«EDU.E-HISTORY.KZ»

ЭЛЕКТРОНДЫҚ ҒЫЛЫМИ ЖУРНАЛЫ

№ 2(22) сәуір-маусым 2020
ISSN 2710-3994

Бас редактор:
Қабылдинов Зиябек Ермұқанұлы

Редакциялық алқа:

- Абашин Сергей Николаевич – тарих ғылымдарының докторы, профессор, Санкт-Петербургтегі Европа университеті (Ресей)*
- Абдырахманов Толобек Абылович – тарих ғылымдарының докторы, профессор, И. Арабаев атындағы Қызғыз мемлекеттік университетінің ректоры. (Қырғызстан)*
- Аяған Бүркітбай Ғелманұлы – тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР БҒМ ҒК Мемлекет тарихы институты директорының орынбасары. (Қазақстан)*
- Әлімбаев Нұрсан – тарих ғылымдарының кандидаты, профессор, Қазақстан Республикасы Орталық мемлекеттік музейінің директоры. (Қазақстан)*
- Әбусейтова Меруерт Қуатқызы – тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҒА корр.-мүшесі. ҚР БҒМ ҒК Р. Сүлейменов атындағы Шығыстану институтының «Тарихи материалдарды зерттеу» орталығының директоры. (Қазақстан)*
- Әбіл Еркін Аманжолұлы – тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР БҒМ ҒК Мемлекет тарихы институтының директоры. (Қазақстан)*
- Голден Кэтти Стромайл (Kathie Stromile Golden) – PhD, Миссисипи өңірлік мемлекеттік университеті (Mississippi Valley State University) (АҚШ)*
- Кәрібаев Берекет Бақытжанұлы – тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҒА академигі, Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, «Қазақстан тарихы» кафедрасының меңгерушісі. (Қазақстан)*
- Қожамжарова Дария Пернешқызы – тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҒА академигі, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университетінің ректоры. (Қазақстан)*
- Кожирова Светлана Басиевна – саясаттану ғылымдарының докторы, профессор, Фудан Университетінің Қытай және Орталық Азияны зерттеу орталығының мен «Астана» ХҒК бірлескен директоры (Қазақстан)*
- Козодой Виктор Иванович – тарих ғылымдарының докторы, профессор. (Ресей)*
- Көкебаева Гүлжауһар Какенқызы – тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР БҒМ ҒК Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институты (Қазақстан)*
- Көмеков Болат Ешмұхамедұлы – тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҒА академигі, Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті Халықаралық қытшақтану институтының директоры, Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің профессоры. (Қазақстан)*
- Матыжанов Кенжехан Ісләмжанұлы – филология ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҒА корр.-мүшесі, М.О. Әуезов атындағы әдебиет және өнер институтының директоры. (Қазақстан)*
- Моррисон Александр (Morrison Alexander) – PhD, профессор Оксфордского университета (Великобритания)*
- Муртазаева Рахборхон Хамидқызы – тарих ғылымдарының докторы, Мирзо Ұлықбек атындағы Өзбекстан ұлттық университеті «Өзбекстан тарихы» кафедрасының профессоры. (Өзбекстан)*
- Панто Дмитрий (Panto Dmitri) – PhD доктор, Гданьск қаласындағы Екінші дүниежүзілік соғыс мұражайының ғылыми қызметкері. (Польша)*
- Римантас Желвис (Želvyys Rimantas) – тарих ғылымдарының докторы, профессор, Вильнюс педагогикалық университеті (Литва)*
- Самашев Зайнолла Самашұлы – археолог, тарих ғылымдарының докторы, профессор, Герман археология институтының корр.-мүшесі. ҚР БҒМ ҒК Ә. Марғұлан атындағы Археология институты. (Қазақстан)*
- Сайлан Болат Санабайұлы – тарих ғылымдарының докторы, Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті. (Қазақстан)*
- Смағұлов Оразақ Смағұлұлы – тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҒА академигі, Балон ғылым академиясының корр.-мүшесі, Ш.Ш. Уәлиханов атындағы сыйлықтың лауреаты, ғылым мен техниканың еңбек сіңірген қайраткері, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің профессоры. (Нұр-Сұлтан, Қазақстан)*
- Сыдықов Ерлан Бәтташұлы – тарих ғылымдарының докторы, профессор, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің ректоры. (Қазақстан)*
- Таймағамбетов Жәкен Қожахметұлы – тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҒА академигі, ҚР Ұлттық музейі. (Қазақстан)*

Жауапты редактор:
Қаипбаева Айнагүл Толғанбайқызы

Ғылыми редактор:
Қозыбаева Махаббат Мәлікқызы

Редактор:
Кубеев Рустем Жаулыбайұлы

Жауапты хатшы:
Қоңқабаева Арайлым

Техникалық хатшы:
Хумарзах Алтынбек

Главный редактор:
Кабульдинов Зиябек Ермуханович

Редакционная коллегия:

- Абашин Сергей Николаевич – доктор исторических наук, профессор, Европейский университет в Санкт-Петербурге (Россия)*
- Абдырахманов Толобек Абылович – доктор исторических наук, профессор, ректор Кыргызского государственного университета им. И. Арабаева (Кыргызстан)*
- Алимбай Нурсан – кандидат исторических наук, профессор, директор Центрального государственного музея Республики Казахстан (Казахстан)*
- Абусеитова Меруерт Хуатовна – доктор исторических наук, профессор, чл.-корр. НАН РК, директор Республиканского центра по изучению исторических материалов Института востоковедения имени Р.Б. Сулейменова (Казахстан)*
- Абиль Еркин Аманжолович – доктор исторических наук, профессор, директор Института истории государства КН МОН РК (Казахстан)*
- Аяган Буркитбай Гелманович – доктор исторических наук, профессор, заместитель директора Института истории государства КН МОН РК (Казахстан)*
- Голден Кэтти Стромайл (Kathie Stromile Golden) – PhD, Государственный университет долины Миссисипи (Mississippi Valley State University) (США)*
- Исмагулов Оразак Исмагулович – доктор исторических наук, профессор, академик НАН РК, член-корр. Болонской академии наук, лауреат премии им. Ч.Ч. Валиханова, заслуженный деятель науки и техники, профессор Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева (г. Нур-Султан, Казахстан)*
- Карибаев Берекет Бахытжанович – доктор исторических наук, профессор, академик НАН РК, заведующий кафедрой истории Казахстана, Казахский национальный университет им. аль-Фараби (Казахстан)*
- Кожамжарова Дария Пернешовна – доктор исторических наук, профессор, академик НАН РК, ректор Южно-Казахстанского университета им. М.Ауэзова (Казахстан)*
- Кожирова Светлана Басиевна – доктор политических наук, профессор, содиректор Центра исследования Китая и Центральной Азии Фуданьского Университета и МНК «Астана», руководитель Центра китайских и азиатских исследований (Казахстан)*
- Козодой Виктор Иванович – доктор исторических наук, профессор (Россия)*
- Кокебаева Гульжаухар Какеновна – доктор исторических наук, профессор, главный научный сотрудник Института истории и этнологии им. Ч.Ч.Валиханова КН МОН РК (Казахстан)*
- Кумеков Болат Ешимхамбетович – доктор исторических наук, профессор, академик НАН РК, директор Международного института кипчаковедения Казахского национального университета имени аль-Фараби, профессор Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева (Казахстан)*
- Матыжанов Кенжехан Слямжанович – доктор филологических наук, профессор, чл.-корр. НАН РК, директор Института литературы и искусства им. М. Ауэзова (Казахстан)*
- Моррисон Александр (Morrison Alexander) – PhD, профессор Оксфордского университета (Великобритания) Муртазаева Рахборхон Хамидовна – доктор исторических наук, профессор кафедры «Истории Узбекистана» Национального университета Узбекистана имени Мирзо Улугбека. (Узбекистан)*
- Панто Дмитрий (Panto Dmitri) – доктор PhD, профессор, главный специалист научного отдела Музея Второй мировой войны г. Годаньска (Польша)*
- Римантас Желвис (Želvyys Rimantas) – доктор педагогических наук, профессор, Вильнюсский педагогический университет (Литва)*
- Самашев Зайнолла Самашевич – археолог, доктор исторических наук, профессор, чл.-корр. Германского археологического института. Институт археологии им. А.Маргулана КН МОН РК (Казахстан)*
- Сайлан Болат Санабаевич – доктор исторических наук, Казахский национальный университет им. аль-Фараби (Казахстан)*
- Сыдыков Ерлан Батташевич – доктор исторических наук, профессор, академик НАН РК, ректор Евразийского национального университета им. Л.Н. Гумилева (Казахстан)*
- Таймагамбетов Жакен Кожажметович – доктор исторических наук, профессор, академик НАН РК, Национальный музей РК (Казахстан)*

Ответственный редактор:
Каипбаева Айнагуль Толганбаевна

Научный редактор:
Козыбаева Махаббат Маликовна

Редактор:
Кубеев Рустем Джаулыбайулы

Ответственный секретарь:
Конкабаева Арайлым Нурболатовна

Технический секретарь:
Хумарзах Алтынбек

Editor-In-Chief:

Kabuldinov Ziabek Ermukhanovich

Members of editorial board:

Abashin Sergei Nikolaevich – Doctor of Historical Sciences, Professor, European University at St. Petersburg (Russia)
Abdyrakhmanov Tolobek Abylovich – Doctor of Historical Sciences, Professor, Rector of I. Arabaev Kyrgyz State University (Kyrgyzstan)

Alimbay Nursan – Candidate of Historical Sciences, Professor, Director of the Central State Museum of the Republic of Kazakhstan (Kazakhstan)

Abusseitova Meruert Khuatovna – Doctor of Historical Sciences, Professor, Corresponding Member of the NAS RK, Director of the Republican Center for the Study of Historical Materials at R.B. Suleimenov Institute of Oriental Studies (Kazakhstan)

Abil Yerkin Amanzholovich – Doctor of Historical Sciences, Professor, Director of the Institute of History of the State CS MES RK (Kazakhstan)

Ayagan Burkhitbai Gelmanovich – Doctor of Historical Sciences, Professor, Deputy Director of the Institute of History of the State CS MES RK (Kazakhstan)

Golden Kathie Stromile – PhD, Mississippi Valley State University (USA)

Ismagulov Orazak Ismagulovich – Doctor of Historical Sciences, Professor, Academician of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan, Corresponding Member of Bologna Academy of Sciences, winner of Ch.Ch. Valikhanov Award, Honored Worker of Science and Technology, Professor of L.N. Gumilyov University (Kazakhstan)

Karibayev Bereket Bakhytzhonovich – Doctor of Historical Sciences, Professor, Academician of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan, Head of the Department of History of Kazakhstan, Al-Farabi Kazakh National University (Kazakhstan)

Kozhamzharova Daria Perneshovna – Doctor of Historical Sciences, Professor, Academician of the NAS of the Republic of Kazakhstan, rector of the M. Auezov South Kazakhstan University (Kazakhstan)

Kozhirova Svetlana Bassieva – Doctor of Political Science, Professor, Co-Director of the Center for the Study of China and Central Asia of Fudan University and the International Scientific Complex of the National Company "Astana", Head of the Center for Chinese and Asian Studies (Kazakhstan)

Kozodoi Viktor Ivanovich – Doctor of Historical Sciences, Professor (Russia)

Kokebayeva Gulzhaukhar Kakenovna – Doctor of Historical Sciences, Professor, chief researcher at Ch.Ch. Valikhanov Institute of History and Ethnology CS MES RK (Kazakhstan)

Kumekov Bolat Eshmukhambetovich – Doctor of Historical Sciences, Professor, Academician of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan, Director of the International Institute of Kipchak Studies of the Al-Farabi Kazakh National University, Professor at L.N. Gumilyov Eurasian National University (Kazakhstan)

Matyghanov Kenzhekhan Slyamzhanovich – Doctor of Philology, Professor, Corresponding Member of the NAS RK, Director of M. Auezov Institute of Literature and Art (Kazakhstan)

Morrison Alexander – PhD, Professor, University of Oxford (UK)

Murtazayeva Rakhborkhon Khamidovna – doctor of Historical Sciences, Professor at the Department of «History of Uzbekistan» of Mirzo Ulugbek National University of Uzbekistan. (Uzbekistan)

Panto Dmitri – PhD, researcher at the Museum of the Second World War in Gdansk (Poland)

Rimantas Želvys – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Vilnius Pedagogical University (Lithuania)

Samashev Zainolla Samashevich – archaeologist, Doctor of Historical Sciences, Professor, Corresponding Member of German Archaeological Institute. A. Marghulan Institute of Archeology CS MES RK (Kazakhstan)

Sailan Bolat Sanabayevich – Doctor of Historical Sciences, Al-Farabi Kazakh National University (Kazakhstan)

Sydykov Erlan Battashevich – Doctor of Historical Sciences, Professor, Academician of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan, Rector of L.N. Gumilyov Eurasian National University (Kazakhstan)

Taimagambetov Zhaken Kozhakhmetovich – Doctor of Historical Sciences, Professor, Academician of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan, National Museum of the Republic of Kazakhstan (Kazakhstan)

Executive Editor:

Kaipbayeva Ainagul Tolganbayevna

Scientific Editor:

Kozybayeva Makhabbat Malikovna

Editor:

Kubeyev Rustem Dzhaulybayevich

Executive Secretary

Konkabayeva Arailym Nurbolatovna

Technical secretary:

Khumarzak Altynbek

ҒТАХР / МРНТИ / IRSTI 03.20.

ЕУАЗИЯ КӨШПЕЛІЛЕРІНІҢ ЭТНОЭКОЛОГИЯЛЫҚ ДӘСТҮРЛЕРІНІҢ ҚАЛЫПТАСУ АЛҒЫШАРТТАРЫ

Өмірбекова Ж.

Л. Гумилев атындағы ЕҰУ докторанты, Қазақстан, Нұр-Сұлтан қ.

Аңдатпа. *Kіріспе.* Бұл мақалада XVIII ғ. ресейлік зерттеушілер мен академиялық экспедиция материалдарының негізінде Еуразия көшпелілерінің экологиялық ортаға бейімделуі мен этноэкологиялық дәстүрлерінің қалыптасуы туралы мәселелер қарастырылады. Дала өркениетінің қайнар көзін зерттеу мен Еуразия далаларын мекендеген халықтардың табиғатпен байланысын қарастыру арқылы экологиялық ортаның қоғамға және оның өмірінің басты қырларына әсерін объективті бағалауға мүмкіндік береді. Бұл мәселелерді арнайы этноэкология пәні зерттейді. Адамзат қоғамы мен оның мекен етіп отырған ландшафты өзара тығыз байланысты екені белгілі. Бұл байланыс Еуразия далаларының көшпелілерінде өте айқын көрінеді. Сонымен бірге, көптеген зерттеушілер көшпелілердің экологиялық үйлесімділігіндегі тепе-теңдіктің бұзылып отыратындығын да атап көрсетеді. Соған сәйкес Еуразия халықтарының этноэкологиясын одан әрі тереңірек зерттеу оның тарихи дамуының кезеңдері мен ерекшеліктері жөнінде жаңа гипотезалар жасау үшін маңыздылығын атап өткен жөн. Көшпелілер қоғамының өміршеңдігі мәселелерін жан-жақты зерттеу қазіргі Еуразия халықтарының ата-бабаларының өмірі мен қызметінің қырларын қалпына келтіруге, өткен, бүгінгі және болашақ ұрпақтар арасындағы байланыс орнатуға мүмкіндік аламыз. Материалдарды талдау көрсеткендей, XVIII ғ. ресейлік ғалымдардың еуразиялық далалық көшпелілер туралы зерттеулері олардың тарихы, географиясы, этнографиясы, далалық табиғи ортаны игеруі, этноэкологиясы, шаруашылығы бойынша деректер кешенін құрайды.

Түйін сөздер: академиялық экспедициялар, дәстүрлі табиғи ортаны пайдалану, этноэкология, дала өркениеті, Еуразия көшпелілері, далалық шаруашылық

ОСНОВЫ ФОРМИРОВАНИЯ ЭТНОЭКОЛОГИЧЕСКИХ ТРАДИЦИЙ КОЧЕВНИКОВ ЕВРАЗИИ (по материалам российских исследователей XVIII в.)

Омирбекова Ж.

Докторант ЕНУ имени Л. Гумилева, Казахстан, Нур-Султан

Аннотация. *Введение.* В статье рассматриваются вопросы адаптации к окружающей среде и формирования этноэкологических традиций кочевников Евразии на основе материалов российских исследователей и академических экспедиций XVIII в.

Обращение к истокам степной цивилизации и ее связи с природой евразийских степей необходимо для более объективной оценки влияния экологической среды на социум и основные аспекты его жизнедеятельности. Данные вопросы изучает специальная дисциплина этноэкология.

Взаимосвязь общества с вмещающим ландшафтом всегда была очень тесна. У кочевников степей Евразии это проявляется максимально четко. Вместе с тем, многие авторы отмечают и некоторый дисбаланс в их экологической гармонии.

В этой связи нельзя не признать важности дальнейшего углубленного изучения этнической экологии народов Евразии в рамках создания новых гипотез о тех или иных этапах и особенностях их исторического развития.

Только всестороннее рассмотрение вопросов функционирования кочевого социума поможет исследователям наиболее полноценно воссоздать детали жизнедеятельности предшественников современных народов Евразии, построить живую связь между прошлым, настоящим и будущими поколениями.

Анализ материалов показывает, что изучение кочевников евразийских степей российскими учеными представляют собой комплекс источников по истории, географии, этнографии, степному природопользованию, этноэкологии, хозяйству народов Евразии.

Данный феномен требует дальнейшей разработки в научной литературе.

Ключевые слова: кочевники Евразии, степная цивилизация, этноэкология, академические экспедиции, традиционное природопользование, степное хозяйство.

BASES OF FORMATION OF ETHNO-ECOLOGICAL TRADITIONS OF NOMADS OF EURASIA (based on materials from Russian researchers of the eighteenth century)

Omirkbekova Zh.

Doctoral student at L.N. Gumilyov ENU. Kazakhstan, Nur-Sultan.

Abstract. Introduction. The article discusses the issues of adaptation to the environment and the formation of ethno-ecological traditions of the nomads of Eurasia based on the materials of Russian researchers and academic expeditions of the eighteenth century.

An appeal to the origins of the steppe civilization and its connection with the nature of the Eurasian steppes is necessary for a more objective assessment of the impact of the ecological environment on society and the main aspects of its life. These issues are studied by a special discipline of ethnoecology. The relationship of society with the host landscape has always been very close. In nomads of the steppes of Eurasia, this is manifested as clearly as possible. At the same time, many authors note a certain imbalance in their environmental harmony.

In this regard, one cannot but recognize the importance of further in-depth study of the ethnic ecology of the peoples of Eurasia in the framework of creating new hypotheses about certain stages and features of their historical development.

Only a comprehensive consideration of the functioning of the nomadic society will help researchers most fully recreate the details of the life of the predecessors of the modern peoples of Eurasia, build a living connection between the past, present and future generations.

An analysis of the materials shows that the study of the nomads of the Eurasian steppes by Russian scientists is a complex of sources on the history, geography, ethnography, steppe nature management, ethnoecology, and the economy of the peoples of Eurasia.

This phenomenon requires further development in the scientific literature.

Keywords: nomads of Eurasia, steppe civilization, ethnoecology, academic expeditions, traditional nature management, steppe economy.

Кіріспе

Адамзат тарихының даму эволюциясын қоғам мен оны қоршаған табиғи ортасының тарихы құрайды.

Ең алдымен адам қоршаған ортасына бейімделеді. Табиғаттың ресурстарын пайдалана отырып, бірте бірте тұрмыс-тіршілігіне қажетті шаруашылықты, кейін келе өндірістік жүйесін қалыптастырады. Осылайша, табиғи ортасын экологиялық жүйеге айналдырады.

Қазіргі кезде әлемде, соның ішінде Қазақстанда да экологиялық тепе-теңдіктің бұзылуы мен жағдайдың қатты шиеленісуіне байланысты қоршаған орта мен табиғат ресурстарын рационалды пайдаланудың тарихын зерттеу өте өзекті мәселе болып табылады. Соның ішінде халықтардың этноэкологиялық жүйесі мен дәстүрлерін қарастырудың практикалық маңызы зор.

Елбасы атап көрсеткендей, халқымыз ғасырлар бойы туған жердің табиғатын көздің қарашығындай сақтап, оның байлығын үнемді, әрі орынды жұмсайтын теңдесі жоқ экологиялық өмір салтын ұстанып келді (Назарбаев, 2017). Осы теңдесі жоқ экологиялық өмір салтының, далалық табиғи ортаға жақын бейімделген халықтардың этноэкологиялық жүйесінің тарихи тәжірибесін білу қазіргі жағдайда өте қажет.

Осыған байланысты алдымызға қойылған мақсат –XVIII ғ. ресейлік зерттеушілер қалдырған тарихи деректер негізінде Еуразия көшпелілерінің далалық табиғат ресурстарын пайдаланудағы этноэкологиялық жүйесіне талдау жасау болып табылады.

Материалдар мен әдістер

Еуразия көшпелілерінің далалық табиғат ресурстарын пайдаланудағы этноэкологиялық жүйесін табиғат – қоғам – шаруашылықтың үш жақты өзара байланысы негізінде қарастырамыз. Сондықтан, бұл зерттеу жұмысының әдістемелік негізі жоғарыда аталған табиғат-қоғам-шаруашылықтың өзара байланысы теориясына негізделеді.

Зерттеудің теориялық-әдіснамалық негізіне отандық және шетелдік ғалымдар мен зерттеушілердің адамзат тарихындағы табиғат пен қоғамның өзара байланысы, адамның қоршаған экологиялық ортасына бейімделуі туралы жасаған ғылыми тұжырымдары мен қорытындылары алынды: Ш. Уалиханов (Уалиханов, 1985), Л. Гумилев (Гумилев, 2004), Г. Хазанов (Хазанов, 2002), Н. Масанов (Масанов, 2011), Н. Алимбай (Алимбай, 1998), А. Сейдімбек (Сейдімбек, 1997) т.б.

Сонымен бірге, зерттеудің тарихилық және объективтілік қағидаттары басшылыққа алынды. Зерттеудің басты әдісі ретінде пәнаралық талдау әдісі тиімді болады. Бұл әдіс арқылы көшпелі халықтардың еуразиялық далалық табиғи ортаға бейімделуі мен оны игерудің заңдылықтарын ашуға мүмкіндік береді.

Жалпы ғылыми әдістерден деректанулық, тарихи-салыстырмалы талдау, тарихи-этнографиялық әдістері алынды. Арнайы тарихи-зерттеу әдістерінен типологиялық, жүйелілік, ретроспективтік әдістер қолданылды.

Талқылау

Этноэкологиялық дәстүрлер және оның алғышарттары. Этносты оның қоршаған табиғи ортасы арқылы тануды зерттейтін этноэкология. Ол әрбір халықтың қоршаған орта ерекшеліктеріне бейімделу формаларын анықтайды. Қоршаған ортаға бейімделудің басты механизмдерінің бірі – табиғатты пайдаланудың дәстүрлі түрі (традиционное природопользование).

Табиғатты пайдалану ұғымы адамның қоршаған табиғи ортаның пайдалы тұстарын танып, тарихи тәжірибесін қазіргі жағдайда қолдана білуі. Табиғатты пайдалану ұғымы тарихи таным мен дәстүрлі мәдениеттегі оның экологиялық аспектісімен тығыз байланысты.

Этноэкология нені зерттейді деген мәселеге тоқталатын болсақ, кеңестік ғалым В.И. Козловтың анықтамасы бойынша этноэкология халықтардың тіршілікті қамтамасыз етудің дәстүрлі жүйесі мен табиғи ортаны пайдаланудың және оған әсер етудің ерекшеліктерін, экожүйенің қалыптасуы мен қызметінің заңдылықтарын зерттейді (Козлов, 1983).

Ал зерттеуші И. Крупник этноэкология этносты және оның мәдениетін, өндірістік қызметін және игерген табиғи ортасын динамикалық бірлікте қарастырады деп, жазады (Крупник, 1989: 14).

Бұл ғалымдардың берген анықтамаларына тереңірек қарасақ, олар бірін бірі толықтырып тұр. Яғни, этноэкология дегеніміз әрбір халықтың табиғи ортасын игерудегі тарихи тәжірибесі және оны сақтауға деген көзқарасы.

Еуразия көшпелі халықтарының этноэкологиясы далалық ландшафт ерекшеліктеріне сәйкес және көшпелі өмір салтымен тығыз байланысты қалыптасқан дәстүрлі білім жүйесі. Ол отырықшы халықтардың этноэкологиялық дәстүрлерінен мүлде өзгеше болып қалыптасты.

Еуразия даласының табиғи ерекшелігіне сәйкес бұл аумақты мекен еткен халықтардың тұрмыс-тіршілігінің басты көзі – көшпелі және жартылай көшпелі мал шаруашылығы болып қалыптасты. Ол көптеген ғасырлар бойы жинақталған тәжірибенің негізінде қалыптасқан жүйеге айналды.

Еуразия көшпелі халықтарының ерте кезеңнен қалыптасқан экологиялық дәстүрлері ұрпақтан ұрпаққа жалғасып, әр халықтың тұтас этноэкологиялық жүйесін қалыптастырды.

Бір қарағанда көшпелі мал шаруашылығының жыл мезгілдеріне қарай қыстаудан көктеуге, одан жайлауға, одан кейін күзеуге, одан қайта қыстауға үздіксіз көшіп-қонуы ешбір қиындықсыз, қарапайым түрде жүзеге асырылатын сияқты көрінеді. Ал көші-қон циклының ең алдымен, табиғи құбылыстарға, нақты бір аймақтағы өсімдік әлемінің сапалық құрамы мен оның вегетациялық ерекшеліктері сияқты т.б. көптеген табиғи заңдылықтар мен факторларға тығыз байланысты жүзеге асатыны назардан тыс қалып жатады.

Онымен қоса, Еуразияның далалық кеңістігі құрғақ, атмосфералық жауын-шашыны аз түсетін, шұғыл континентальды климатымен ерекшеленетіні белгілі. Бұл өз кезегінде тұщы суға деген тапшылықтың табиғи алғышарты болды. Міне, осындай табиғи-климаттық әрі географиялық ерекшеліктер көшпелі халықтардың қоршаған ортасына ұқыпты әрі қамқорлықпен қарауына итермеледі. Осылайша, олардың этноэкологиялық дәстүрлерінің өзіндік ерекшеліктері қалыптасты.

XVIII ғасырда Ресей империясының құрамындағы және олармен шектес орналасқан Еуразия халықтарын табиғи-географиялық және тарихи-этнографиялық тұрғыда зерттеген ресейлік зерттеушілер Г. Миллер, П. Рычков, П. Паллас, И. Фальк, И. Георги және т.б. деректері мен материалдарынан Еуразияның далалық аймақтарын мекендеген көшпелі халықтардың этноэкологиялық дәстүрлері туралы мәліметтер алуға болады.

Зерттеу нәтижелері

Еуразия көшпелілерінің этноэкологиялық дәстүрлерін анықтау олардың табиғатты пайдалану жүйесінің ерекшеліктерін түсінуге мүмкіндік береді.

XVIII ғ. Ресейлік зерттеушілер мен академиялық экспедиция деректерінде Еуразия көшпелі халықтарының далалық кеңістікке бейімделу ерекшеліктері мен сол ортаға бейімделудің тәсілдеріне сипаттама беріледі.

Еуразия халықтарының географиясы, тарихы мен этнографиясы, қоғамы мен шаруашылығы туралы XVIII ғ. құнды деректер қалдырған шығыстанушы Герард Миллер болды. Ол Ресейдің бірінші академиялық экспедициясының құрамында жүріп, Сібірдің, Алтайдың, Қазақ жерінің біраз бөлігін аралап, Еуразия халықтарының тарихы мен географиясы туралы зерттеген. Ол

көбінесе Еуразия халықтарының саяси және этникалық тарихына көп көңіл бөлгенімен, бұл халықтардың қоршаған ортасы, шаруашылығы мен айналысатын кәсіптері туралы көптеген мәліметтер қалдырған. Г. Миллердің 1750 жылы шығарған «Сібір тарихы» еңбегінде Сібірдің көшпелі халықтарының мекендеген аймақтары, шаруашылығы және айналысатын кәсіптерінің табиғи ерекшеліктерге байланысты қалыптасуы туралы деректер бар (Миллер, 1937). Автордың дерегі бойынша Тобольск аймағындағы мұсылман татарлар мен Томск, Кузнецк уездеріндегі пұтқа табынатын татарлардан басқа Сібір халықтарының барлығын көшпелілер қатарына жатқызады. Көшпеліліктің басты себебі өмір сүруге қажетті азық-түлік табу жағдайынан туындайды. Егер мал асыраса, оның жайылымы мен азығы үшін көшіп қонуға тура келеді. Аңшылықпен айналысса, аңға бай жерлерді табу үшін қоныс аударып отырады. (Миллер, 2009: 235-253). Сондай-ақ зерттеуші өз еңбегінде мал шаруашылығымен айналысатын халықтар бей-берекет көшіп-қонып жүрмейді, керісінше әрбір рудың белгілі бір айқындалған орындары бар, ол жерлердің шекарасынан шығуы сирек кездесетіндігін баяндайды (Миллер, 2009: 235-253). Ғалымның зерттеуінде мұсылман татарлардың барлығы егіншілікпен айналысатындығы айтылады. Бірақ Кузнецк аумағында негізінен малды аз ұстайтындар айналысады. Олардың экологиялық ортасына бейімделудегі басты ерекшелігі – егінді таудың етегінде емес, биік жерлерінде орналасқан алқаптарында екен. Мұндай жерлер тау етегіндегі алқаптарға қарағанда егіншілікке қолайлы болған. Себебі таудың жоғары жағында дақыл тезірек жетілетінін жақсы білген (Миллер, 2009: 210-212). Бұл этноэкологиялық дәстүрді орыс шаруалары да меңгеріп, қолдана бастағандығын көрсетеді.

Табиғи ортаны игерудегі тағы бір этноэкологиялық тәжірибені Качин татарларының Краснояр аймағындағы егіншілігінен көруге болады. Олар бидай сияқты басты дақылдармен бірге жабайы қарақұмық (дикая гречиха) өсірген. Оның ерекшелігі жабайы қарақұмықты бір екеннен кейін көп жыл өсіп, өнім береді. Тек суық ерте түсіп, өнім үсіп қалған жағдайда ғана көктемде қайта егетін болған. Ал егер дәндері суыққа ұрынбаса, көктемде егістік қайтадан үстірт жыртлатын болған (Миллер, 2009: 210-212). Бұл экожүйе ерекшеліктерін жетік білу мен шаруашылық тәжірибенің нәтижесі болып табылады.

Г. Миллер өз еңбегінде түрік және монғол тілдес халықтардың барлығында мал шаруашылығы кең таралғандығына тоқтала отырып, малдың сапалық құрамы олар мекендеген ортаның табиғи-климаттық жағдайларына сәйкес айқындалып отырғандығына баса назар аударған (Миллер, 2009: 212-223). Мысалы, Бараба мен Кузнецк татарлары негізінен жылқы мен ірі қараны асыраған, бірақ қой аз немесе өте сирек кездеседі дейді. Том даласындағы татарлар да қойды өсірмеген. Оның себебін олар сол жердің экоортасының ерекшеліктерімен байланыстырады. Біріншіден, ол жерлерде қасқырлардың көптігі мен олардың қойға үнемі шабулдап отыратындығымен, екіншіден, аталған аумақ қой өсіруге қолайсыз, өйткені бұл жерлерде шөптің биік өсетіндігімен деп түсіндірген. Ал қойдың жайылымы далалық биік өспейтін өсімдіктерден құралуы болуы тиіс деп жазады (Миллер, 2009: 212-223). Сондай-ақ автор, мал үшін, әсіресе, қой үшін ең құнарлы шөп – далалық бетеге (орысша *щетка* немесе *овсяница овечья* (*Festuca ovina*)). Ал шалғындық шөп мал үшін құнарсыз болып табылады. Қойлардың жақсы өсім беретін жерлері далалы және қыратты жерлер дейді (Миллер, 2009: 212-223).

Сонымен бірге, қазақ даласының табиғи ерекшелігіне сәйкес тұзды көлдердің көп болуы тұз кәсібінің қалыптасқанын көрсетеді. Әсіресе, Қазақ даласындағы Ямышев көліндегі тұз саудасы туралы баяндаған (Миллер, 1937: 442-483).

Мысалы, тұз барлық халықтың дүниетанымында киелі, қасиетті болып саналады. Қазақтардың өмірінде тұзды көлдерді дала емшісі деп қабылдаған. Бұл халықтың этноэкологиялық дәстүріндегі маңызды көрсеткіш болып табылады.

Далалықтар дертке дауа іздегенде оны көп жағдайда тұзды көлдерден тапқан. Тұзды көлдердің емдік қасиеті ғасырлар бойы жинақталған өмірлік тәжірибенің нәтижесінде дәлелденген. Тұзды көлдер йодқа, тұзға, минералдарға, химиялық элементтерге бай болғандықтан денсаулыққа пайдасын қазіргі медицина нақтылап отыр. Қазақстандағы тұзды көлдердің құрамында Менделеев кестесі элементтерінің көбі кездеседі (Шаяхметов және т.б., 2018).

Павлодар облысында Жәміш немесе Ямышев көлі деп аталып жүрген тұзды көлдің көне атауы «Емші көл» екеніне ерекше назар аударған жөн. Г.Н. Потаниннің мәліметтерінде, бұл жер XIII ғ. тарихи деректерде Емші көл деген атпен белгілі екендігі жазылған. Сонымен бірге, Емші көлі Орталық Азиядағы ірі жәрмеңке орталықтарының бірі болғандығын атап көрсетеді (Потанин, 2005: 355-356).

Еуразия халықтарының тарихын, географиясын, этнографиясы мен шаруашылығын көп жылдар бойы жүйелі түрде зерттеген П.И. Рычков болды. Орынбор өлкесін зерттеу арқылы далалық көшпелі халықтар: башқұрттар, қазақтар, қарақалпақтар, қалмақтар, түркмендер, аралдықтар және т.б. туралы маңызды деректер береді. Оның басты еңбегі «Топография Оренбургская» деген атпен басылған.

Бұл еңбекке сол кезде П. Паллас жоғары баға беріп, басқа тілдерге аударылуы әділетті іс болар еді деген (Паллас, 1809: 116).

П.И. Рычков өз еңбегінде жоғарыда аталған халықтардың мекендеген жерлері мен табиғи-географиялық ерекшеліктеріне жан-жақты тоқталған. Бұл халықтардың табиғи ортасын көшпелі мал шаруашылығы арқылы игергендігін атап көрсетеді. Мысалы, автор қазақтардың мал шаруашылығында қой өсірудің басты орын алатынына тоқтала келе, қойдың төлін алуды көктемгі жылы кезеңнің, яғни көктің шығуына сәйкес келтіруін табиғи ортаға бейімделудің үлгісі ретінде көрсетеді. Өйткені қыстағы ауа-райының қолайсыздығы мен қысқыға шөптің дайындалмауына байланысты бұл кезде төлді сақтап қалудың қиын болатынын ескеріп, өндірістің жолын осылай қойған (Рычков, 1887).

Еуразия көшпелілерінің географиясын, өсімдік және жануарлар әлемін, тарихи-этнографиясын зерттеуде П.С. Паллас терең із қалдырды. Оның экспедиция барысында жазылған «Путешествие по разным провинциям Российской империи» (1773 ж. басылып шыққан) Еуразия көшпелілері туралы мәліметтерінің деректік құндылығы өте жоғары. Ол далалықтардың тарихын, географиясын, этнографиясын ғана емес, далалық кеңістікте табиғи ортаны пайдаланудың ерекшеліктерін де сипаттауға көңіл бөлген. Зерттеушінің көптомдық еңбектері арқылы далалықтардың этноэкологиялық жүйесінің қалыптасуының алғышарттары мен әртүрлі қырларын ашып көрсетуге болады.

Паллас далалық табиғатты пайдаланудың типтері мен көшпелілердің табиғи жайылымдарды тиімді пайдаланудың экологиялық дағдыларына ерекше назар аударған. Ол «Дала халықтары әдетте көшіп-қону жерлерін таңдауды жақсы біледі және бір жерді екінші жерге ауыстырған кезде оның тиімді тұстарын мейлінше жақсы пайдаланады» деп жазады. Сондай-ақ, мал шаруашылығымен айналасу кезіндегі табиғи ортаны пайдалану стратегиясы, шаруашылықтың өнімділігі мен төрт түліктің құрамы табиғи-климаттық факторларға тығыз байланысты деп атап көрсетеді. Зерттеушінің еңбегінде «Қырғыздардың (қазақтардың – авт.) байлығы негізінен мал шаруашылығынан, нақтырақ айтқанда жылқы мен қойлардан тұрады. Түйені әлдеқайда азырақ ұстайды, ал қара мал мүлде аз десе болады. Оның себебі оларды қыста дала жағдайында ұстау қиынға соғады...» деп баяндалған (Паллас, 1809а: 566, 581).

Жалпы, табиғи ортаны игерудің бір түрі – аңшылық кәсібі. Оны басқа да халықтар сияқты далалық көшпелілер де өз ерекшеліктерімен меңгерген. Мысалы, аңшылық жәйлі Паллас қазақтар көшпелі өмір жағдайында әдетте аң аулау кәсібімен де айналысады. Оны арнайы үйретілген бүркіттер арқылы жүзеге асырады дейді (Паллас, 1809а: 585).

Сонымен бірге, автор қазақтардың киіз басу, тері мен киізді бояу үшін пайдаланатын табиғи бояуды алудың технологиясына да сипаттама берген (Паллас, 1809а: 579-601). Бұл халықтың этноэкологиялық дәстүрінің бір құрамдас бөлігі болса керек.

Экспедиция кезінде Еуразия көшпелі халықтарының далалық жағдайдағы тұрмыс-тіршілігін жақынырақ зерттеген Паллас басты ерекшелік ретінде олардың қоршаған ортаға бейімделуі мейлінше жоғары екеніне назар аударады. Еділ бойында қоныстанып қалған қалмақтардың да өмір-тіршілігі мен шаруашылығы табиғи ортасының ерекшеліктеріне байланысты қалыптасқанын атап өтеді. Қыс кезінде қалмақтар көбіне Каспий жағалауын қыстайды дейді. Одан қалмақтардың қоршаған орта ерекшеліктеріне мейлінше бейімделгенін көруге болады. Себебі, Каспий жағалауы қамысты болып келеді және қамысты қыста отын ретінде пайдалануға болады. Сонымен бірге, бұл жерлерге қар аз түсетіндіктен малдың қысқы жайылымы үшін қолайлы болып келеді. Көктем келе олар солтүстікке қарай жылжып, Еділдің жайылған сулары тартылғаннан кейін қалған шүйгін жайылымдар мен су көздерін кеңінен пайдаланады. Қалмақтар көбінесе көшіп-қону үшін бұлақ көздері оңай шығатын жерлерді, әсіресе, қамысты жерлерге орналасуға тырысады, деп сипаттайды Қалмақтардың жылқы мен қойды көп өсіретінін, ал түйе мен қара мал әлдеқайда шектеулі екенін атап көрсеткен (Паллас, 1809а: 482).

Оның жазбаларына қарағанда, Качин татарларының Сібірдегі басқа татарлардан ерекшелігі көшпелі өмір салтын ұстануында болды. Оның себебі табиғи ортаның көшпелі мал шаруашылығын жүргізуге қолайлылығы дейді.

Ал Г.Миллердің дерегі бойынша Качин татарлары (качиндіктер) – XVIII ғ. дейін Красноярск аймағын мекендеген түркі тілдес этникалық топ. Минусин ойпатынан қырғыздардың негізгі бөлігі көшіп кеткеннен кейін качин татарлары сол аймақтарды жайлай бастаған және кейін хакастардың этногенезінде жетекші рөл атқарған.

Паллас Енесейдің батыс жағы мен Абакан аумағындағы қыратты-далалы жерлерді мекендеген Качин татарлары бұл жерлердің табиғи артықшылықтарын мал шаруашылығы үшін тиімді пайдаланғанын атап өтеді. Олардың бар байлығы малдан құралады және қыратты-далалық жерлерде қысы-жазы жайылымда болады. Жаз мезгілінде салқын әрі малға қолайлы аймақтарда жайылып, күйі үнемі жақсы болады, деп жазады (Паллас, 1809б: 459-462). Оның деректерінде берілген қазақ, башқұрт, қалмақ т.б. халықтардың далалық ортаны тиімді пайдаланудың жүйесі мен дәстүрлері өте ұқсас, көп жағдайда бірдей болып келеді. Өзгешеліктер болған жағдайда ол да табиғи орта ерекшеліктеріне байланысты қалыптасқан. Мысалы, башқұрттарда ара ұстау немесе якуттарда бұғы өсіру кәсіптерін игеруі бұл халықтардың этноэкологиялық жүйесіндегі басты ерекшелік болып табылады.

Еуразия кеңістігінің оңтүстігіндегі шөлді-шөлейтті аймағын мекендеген халықтар түйені көбірек өсірді. Сәйкесінше, бұл экологиялық аймақтарда ірі қара мен жылқы өсіру шектеулі болды. Ал қой барлық экологиялық аймақтарға бейімділігімен құнды болып табылады. Сондықтан да қой өсіру Еуразия көшпелілерінің барлығына тән және оның үлес салмағы тұрақты болып келеді.

Г. Миллер монғолдар мен кейбір оңтүстік Сібір халықтарының түйе де өсіргені туралы мәліметтер береді. Негізінен бір өркешті нар өсірген, бірақ та малға бай адамдардың өзінде 6-10 түйеден артық болмаған. Түйені тек көлік күші ретінде ғана өсірген. Жылқыға қарағанда түйе жүкті 5-6 есе көбірек тасымалдай алған. Сонымен бірге, түйені өсіру суға тапшы құрғақ далалық белдеуде тиімді болатынын атап көрсеткен (Миллер, 2009: 233-234).

Яғни түйе өсіру кәсібі экологиялық аймақ ерекшеліктеріне тығыз байланысты болды. Түйе негізінен шөлді-шөлейтті жерлерде өсетін құрамы тұзға бай өсімдіктермен қоректенетіндіктен, бұл аймақтар қолайлы болды (Хазанов, 2002: 98).

Зерттеуші Т. Қартаеваның мәліметтері бойынша қазақтар «Түйені Сырдың төменгі ағысын, Арал бойын, Маңғыстау өңірін, Қызылқұм, Қарақұмды, Борсық құмдарын мекен еткен тайпалар көбірек өсірген» (Қартаева, 2016: 261).

Хазановтың тұжырымы бойынша көшпелілер өсірген төрт түліктің құрылымы мен оптималды саны тек экологиялық аймақтардың ерекшелігіне ғана емес, олардың биологиялық ерекшеліктеріне де тығыз байланысты болды (Хазанов, 2002; 100-104).

Далалық көшпелі халықтардың тарихы мен шаруашылығын зерттеуге үлес қосқан тұлға – Ресей Ғылым Академиясына шақырылған швед ғалымы Иоганн Петер Фальк болды. Академик И.Фальк басқарған экспедиция 1771–1772 жылдары Оңтүстік Оралды, Сібірді, Қазақ жерінің солтүстік және шығыс бөлігін зерттеді. Ол Есіл даласының табиғи-географиялық сипаттамасын жасаған.

Жалпы, И. Фальк далалық көшпелі халықтардың шаруашылықты жүргізудің экологиялық тұрғыда негізделген әдісі адам мен табиғаттың бірлігіне бағытталғандығын ашып көрсетеді.

Экспедиция барысында И. Фальк қазақтардың шаруашылығына тарихи-этнографиялық сипаттама берген. Ол қазақтардың мал шаруашылығында қой мен жылқының басым болуы далалық белдеудің аридтік ерекшелігімен тығыз байланысты екенін атап көрсетеді. Соған сәйкес, халықтың шаруашылық циклдары мен тамақтану мәдениеті қалыптасты. И. Фальк өзінің «Известия о Киргизской и Зюнгарской степи» деген еңбегінде далалық кеңістіктің табиғи-климаттық ерекшеліктеріне тоқталған. Сонымен бірге, далалық керуен жолдары туралы баяндаған (Полное собр..., 1825).

Еуразия халықтары жәйлі құнды деректер қалдырған тағы бір зерттеушінің бірі – Иоганн Георги. Ол Еуразия көшпелілерінің ішінде башқұрттардың мекендеген табиғи ортасының алуандығы олардың шаруашылығының жіктелісіне де әсерін тигізгенін атап көрсетеді. Башқұрттардың шаруашылық кешеніндегі басты кәсібі көшпелі және жартылай көшпелі мал шаруашылығы болғанымен И. Георги өз еңбегінде оларда егіншілік те, аңшылық та жақсы деңгейде дамығандығы туралы жазған (Георги, 1799: 98). Дегенмен, ХҮІІІ ғ. жартылай көшпелі мал шаруашылығы жетекші рөлін сақтап отырғандығын П. Рычков, П. Паллас, Г. Фальк атап көрсетеді.

Малдың сапалық құрамының жіктелісі де экологиялық ортаға тығыз байланысты болды. Мысалы, қазақтармен және қалмақтармен салыстырғанда башқұрттарда жылқы және қоймен бірге ірі қараның үлес салмағы да елеулі болған. Ал түйенің үлесі тым аз болды. Бұл башқұрттардың экологиялық аймақтардың ерекшеліктерін тиімді пайдаланғандығын көрсетеді.

ХҮІІІ ғ. қазақтар мен қалмақтарда ірі қараның үлес салмағы түйеге қарағанда төмен болғаны мәлім. Оның себебі ірі қараның қыста тебіндей алмауы көшпелі мал шаруашылығы жағдайында оны ұстаудың тиімсіздігін көрсетеді.

Бұл ерекшеліктердің барлығы Еуразия көшпелі халықтарының ғасырлар бойы далалық құрғақ кеңістікке бейімделуі мен оны игеруінің сұрыпталған нәтижесі болып табылады.

Башқұрт жерлеріндегі құнарлы жазықтары мен ашық алаңдары егіншілікпен айналысуға және одан жақсы өнім алуға өте қолайлы болғандықтан башқұрттарда егін шаруашылығы қосалқы орын алды. Георги башқұрттардың экологиялық дәстүріндегі қыс айларында қоныстану ерекшелігіне де тоқталған. Мысалы, башқұрттар қыстауларын орналастыратын жерді таңдағанда су көздеріне жақын болуын маңызды деп санамаған. Себебі қарды су көзі ретінде пайдаланған және сондықтан қысқы ауылдары қары қалың емес, жайылымға қолайлы жерлерге орналасуға тырысқан (Георги, 1799: 96, 99).

Жалпы, башқұрт халқының тарихи жағдайларға байланысты көшпелі мал шаруашылығынан жартылай көшпелілікке, кейін егіншілік пен отырықшылыққа өтуі олардың шаруашылық түрін ғана өзгерткен жоқ, сонымен бірге халықтың өмір салтын, материалдық және рухани мәдениетін де өзгертуге ықпал етті (Кузеев и др, 2016: 130-131).

Бұл өзгерістер өз кезегінде башқұрттардың этноэкологиялық жүйесі мен дәстүрлеріне де елеулі әсер етті. Соған сәйкес, башқұрттарда табиғи ортаның байлығын пайдалануда байырғы терімшілік дәстүрі қайта жаңғырып, кең тарала бастаған. Олар әсіресе, даланың жабайы жуасын, қымыздық сияқты жеуге жарамды өсімдіктерді, орман жаңғақтарын, саңырауқұлақтар мен жеміс-жидекті азық-түлігінде көктем-жаз-күз айларында кеңінен пайдаланған. Башқұрттар мекендеген аумақта тек қана жабайы жуаның 17 түрі кездеседі екен (Кузеев и др., 2016: 161-162).

Г. Георги башқұрттардың шаруашылық және этноэкологиялық жүйесіндегі басқа Еуразия көшпелілерімен салыстырғандағы басты ерекшелік – олардың ара шаруашылығын игеруіне Паллас сияқты ерекше назар аудартады. Әрине, оған бірден бір себеп – башқұрттар мекендейтін жердің солтүстік өңірлерінде орманды аумақтардың басым болуы. Башқұрттардағы ара шаруашылығының басты көрінісі орман ағаштарында арадан бал өнімін жинайтын ұяшықтар ұстауы (бортничество – авт.). Бұл кәсіп те табиғи ортаның ерекшелігіне сәйкес ертеден жалғасып келе жатқанын мамандар атап өтеді.

Сонымен бірге, башқұрттар мекендеген жерде тұщы су көздерінің көп болуы олардың қосалқы кәсібінде аңшылықпен қатар балық аулау кәсібінің жақсы жолға қойылуына табиғи алғышарт жасаған (Георги, 2016: 170).

Башқұрттардың тамақтану жүйесінде де қазақ, қалмақ, түркімен, қарақалпақ сияқты т.б. Еуразияның көшпелі халықтарымен салыстырғанда үлкен сапалық ерекшелік қалыптасқан. Олардың азық-түлік рационында мал өнімдері – ет пен сүттен жасалатын тағамдармен бірге балық, бал және жеуге жарамды жабайы өсімдіктер мен жемістер болған.

Ал қазақтарға қатысты деректерінде Георги, олар мекендеген Жайық өзені, Каспий теңізінен Ертіс өзеніне дейінгі кең байтақ далалық кеңістіктің көп бөлігі ашық әрі құрғақ, құмды әрі сортаң жерлерден тұрады. Құнарлы жерлері аз, орманды ағаштары одан да аз кездеседі. Сонымен бірге, жарамды су көздері де жеткіліксіз. Көптеген көлдер өте тұзды болып келеді және оларда таза су өте аз деп, жазады (Георги, 1799: 121).

Мұндай табиғи орта негізгі және жалғыз кәсіп – мал шаруашылығының қалыптасуына негіз болды. Аңшылық пен балықшылық жанама кәсіп есебінде болды. Ал құрғақ әрі сортаң жерлері көп далалық аймақта егіншілік тиімсіз болғандықтан, қазақтар ол туралы ойламайды да дейді. Қазақтардың түйе шаруашылығын да табиғи орта ерекшеліктеріне сәйкес дамытып отырғанын сипаттай отырып, жылы әрі тұзды-сортаң далалық аймақтарда түйе жақсы өседі. Бір өркешті нарлар шөлге шыдамды болғандықтан оларды алыс жолдарға пайдалану үшін, ал қос өркешті түйелерді жүні үшін өсіреді деген қорытынды жасаған (Георги, 1799: 126-127).

Жалпы, қазақтар негізінен аңшылықты кәсіптің бір түрі, азық-түлік қорының көзі деп емес, саятшылықтың, сауық пен серіліктің өлшемі ретінде қабылдаған. Әсіресе, Ресей ғалымдарының атап көрсеткеніндей, аңға сұңқар мен бүркіт салу, тазы қосу, әсіресе қазақтарда кең таралған. Сол себепті бұндай аңшылықты қосалқы кәсіп емес, өнер ретінде қабылдаған дұрыс. Аңшылықты ерекше қажеттілік туындаған жағдайда, азық-түлік тапшылығы болған кезде күн көріс кәсібіне айналдырған.

Георги түркімендер туралы деректерінде олардың өмір салты қазақ халқымен ұқсас екеніне тоқталады және шаруашылық жүйесі табиғи ортасына байланысты қалыптасқандығын жазады. Шығыс түркімендер Каспий мен Арал теңізі аймағында, Маңғыстаудың таулы жерлерін мекендейді деп жаза келе, олардың мекендеген жерлері құрғақ, ағаш аз өседі, сондықтан жайылымдары да шектеулі дейді. Бұл жерлер мал өсіруге ғана жарамды және олардың байлығы да мал болып есептеледі (Георги, 1799: 49).

Георгидің якуттар туралы жазбасы мен сипаттамаларынан олардың этноэкологиялық дағдыларынан ақпарат алуға болады. Якуттар мекендеген Сібір аймағы, яғни Лена өзенінің екі жағасының табиғи ерекшеліктері олардың тұрмыс-тіршілігінде шұғылданатын кәсіптерінің

қалыптасуына алғышарт болған. Якуттардың қатал климат жағдайындағы экожүйеге бейімделуі олардың тұрмыс-тіршілігінің негізгі көздері мен бағыттарын айқындады. Себебі, олар қоныстанған жерлердің рельефі де әртүрлі. Бір жері орманды, бірі батпақты, енді бір аймағы далалы-жазықты немесе таулы болып келеді (Георги, 1799: 269). Сол себепті олар мал шаруашылығымен, аң және балық аулау кәсіптерімен шұғылданды. Мекендеген табиғи ортасының ерекшелігіне байланысты аталған кәсіптердің біреуі жетекші рөлге ие болып отырған. Мысалы, Оңтүстік аумақтағы якуттар жылқы мен ірі қара малды көбірек ұстаған. Солтүстік якуттар негізінен тек бұғы шаруашылығымен айналысқан. Ал орманды әрі батпақты жерлерде қойды ұстау мүмкін болмаған және де жыртқыш аңдар да үнемі қауіп төндіріп отырған. Жалпы, якуттарда табиғи-климаттық жағдайдың қатаңдығына орай малдың саны да шектеулі болған.

Сонымен бірге, якуттардағы мал шаруашылығы қыста түсетін қардың қалыңдығына да тығыз байланысты. Яғни, қар қалың түсетін жерде мал шаруашылығының үлес салмағы да төмендей береді. Ондай жерлерде тиісінше аңшылық пен балық аулау кәсібінің үлесі артатын болған. Мысалы, Г. Миллер Ленаның төменгі ағысын мекендеген якуттарда мүлде мал жоқ деп жазады (Миллер, 2009: 212-223).

Мал шаруашылығымен мүлде айналыспайтын якуттарда балық аулау басты кәсіп болған. Солтүстіктегі якут ұлыстарында балық аулау кәсібін тек жазда ғана жүргізген (Георги, 1799: 173).

Г. Миллердің деректері бойынша балық аулау кәсібімен Сібір халықтарының барлығы айналыса бермеген. Мысалы, малды жеткілікті өсіретін халықтардың балыққа деген қажеттілігі болмаған (Миллер, 2009: 231-238).

Г. Миллер якуттар аңшылыққа көп жағдайда күзде шығады деп жазса (Миллер, 2009: 295-330), Г. Георги оларды аңшылықпен тек қыста ғана шұғылданған деп, аңшылықтың маусымдық сипатына назар аудартады. Алайда Георги маусымдық аңшылықты бұл халықтың жалқаулығы мен немқұрайдылығы деп санайды (Георги, 1799: 173). Алайда автор әрбір халықтың айналысатын дәстүрлі кәсіптері бірінші кезекте экологиялық ортасына бейімделу құбылысы ретінде қарастырады. Дегенмен, зерттеуші климаттың қаталдығына байланысты мал өсіру қиындық тудыратын жерлерді мекендеген якуттардың бір бөлігінің күн көріс көзі балық аулау болған. Сол себепті олар балыққа бай көлдердің бойында қоныстанды деп атап көрсетеді (Миллер, 2009: 231-238).

Жоғарыда көрсетілген деректер әрбір халықтың этноэкологиялық санасы мен жады олардың табиғи ортасын игеру барысында қалыптасатынын көрсетеді және ол ұрпақтан ұрпаққа беріліп отырады. Халықтың экологиялық жадында қоршаған орта туралы ұғымдары мен оған қатынасы, тарихи тәжірибесі мен дәстүрлері сақталған.

Қорытынды

XVIII ғ. ресейлік зерттеушілердің деректері бойынша Еуразия көшпелі халықтарының этноэкологиялық дәстүрлері негізінде табиғи ортаны пайдалану типтерін жіктеуге болады:

біріншіден, көшпелі мал шаруашылығы. Табиғи ортаны пайдаланудың ең белсенді түрі. Ол Еуразия көшпелілерінің барлық халықтарына тән және жетекші орында. Малдың құрамы табиғи-климаттық ерекшеліктерге байланысты анықталған;

екіншіден, егіншілік кәсібі. Барлығына тән емес. Башқұрттарда, Сібірдегі көшпелі татарларда біршама кеңінен тараған, бірақ жетекші кәсіп есебінде емес. Басқа халықтар жер жағдайына байланысты аз көлемде қосалқы түрде айналысқан. Мысалы, қазақтарда суармалы егіншілік түрі болған;

үшіншіден, аңшылық кәсібі. Еуразия көшпелілерінің барлығына тән, бірақ жетекші рөлге ие емес. Маусымдық сипатқа ие. Мысалы, буряттар қыста белсенді кәсіп қылған, ал қазақтар мен қалмақтар жаз-күз кезінде көбірек айналысқан;

төртіншіден, балық аулау кәсібі. Барлық көшпелі халықтарға тән емес. Қосымша әрі маусымдық сипатқа ие. Өзен-көлдерге біршама бай Сібірдің көшпелі халықтары (якуттар, алтайлар, сібір татарлары т.б.), Каспийдің солтүстігінде қалмақтар кәсіп қылған. Су ресурстары тапшы аймақтардағы қазақтар, қарақалпақтар сирек айналысқан;

бесіншіден, тұз кәсіпшілігі. Барлығына тән емес. Маусымдық сипатқа ие. Негізінен қазақтар, башқұрттар, қалмақтар айналысқан. Тұз кәсіпшілігінің дамуына Ресейдің оңтүстік Орал мен Сібірдегі бекіністерімен сауда-айырбас ісіне кеңінен жол ашылуы ықпал етті.

Еуразияның далалық кеңістігінде өмір сүрген халықтардың көшпелі мал шаруашылығында жалпы алғанда ортақ белгілері мен элементтері көп болды. Оған бірден бір себеп – табиғи-климаттық ұқсастық. Ал рухани жағынан алғанда адамның қоршаған табиғи ортасымен өзара қатынасы біріншіден, халықтық дәстүрлерге, екіншіден, діни наным-сенімдерге (исламдық, шамандық, буддалық, тәңірлік) байланысты болды.

Жалпы, далалықтар мен көшпелі халықтарға тән табиғат байлығы мен қоршаған ортаға ұқыптылықпен қарау қасиетін, шектен тыс аң немесе балық аулауға қатысты халықтық тиымдарды ресейлік және еуропалық зерттеушілердің басым бөлігі жалқаулық, еріншектік деп түсінген. Табиғи ортадан мөлшерден тыс артық алуға болмайды деген рухани тиымдар мен қанағатшылықты олар түсіне алмаған және бағаламаған. Оны өндірістік қатынастың артта қалуы деп қабылдаған.

Жоғарыда аталған этноэкологиялық дәстүрлер табиғи ортаны игерудегі далалықтардың отырықшы халықтардан басты ерекшелігі деп айтуға болады.

Сонымен, кез келген халықтың тарихы оның қоршаған табиғи ортасында жасалады. Бұл фактор барлық кезеңде де, барлық жағдайда да айқындаушы фактор болып саналады.

Әдебиеттер мен деректер тізімі

- Алимбай Н.А., Муканов М.С., Аргынбаев Х. Традиционная культура жизнеобеспечения казахов. Очерки теории и истории. – Алматы: Ғылым, 1998.- 234 с.
- Башкиры / отв. ред. Р.Г. Кузеев, Е.С. Данилко. – М.: Наука, 2016. – 662 с. (Народы и культуры).
- ГеоргииИ.Г. Описание всех обитающих в Российском государстве народов: их житейских обрядов, обыкновений, одежд, жилищ, упражнений, забав, вероисповеданий и других достопамятностей. СПб., 1799. 4 т. Часть вторая о народах татарского племени и других не решенного еще происхождения Северных Сибирских. – 246 с.
- Гумилев Л.Н. Этносфера: история людей и история природы. – М.: ООО «Издательство АСТ», 2004. – 575 с.
- Козлов В.И. Основные проблемы этнической экологии // Советская этнография. – М., 1983. – №1. –С. 3-16.
- Крупник И. И. Арктическая этнология. Модели традиционного природопользования морских охотников и оленеводов Северной Евразии. – М.: Наука, 1989.– С. 14.
- Қартаева Т. Дәстүрлі шаруашылық ырғағы: өткені және бүгінгі күнгі сипаты (түйе шаруашылығы мысалында // Орталық Азия көшпелілері өркениетінің тарихы. 4-т. Орталық Азия көшпелілерінің дәстүрлі өркениетінің өркендеуі және күйреуі: монография / жауапты ред. Т. Омарбеков. – Алматы: Қазақ университеті, 2016. – 403 б.
- Масанов Н. Кочевая цивилизация казахов: основы жизни деятельности кочевнического общества. Изд. 2-е, доп. – Алматы: Print-S. – 2011. – 740 с.
- Миллер Г.Ф. История Сибири. Том 2. – М.-Л.:Изд-во Академии Наук СССР. – 1937. – 637 с. (С. 93-111; 442-483).
- Миллер Г.Ф. Описание сибирских народов / Изд. А.Х. Элерт, В. Хинтцше / Пер. с нем. А.Х. Элерт. – М.: Памятники исторической мысли, 2009. – 456 с.
- Назарбаев Н. «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру». // Егемен Қазақстан газеті. – 2017. – 12 сәуір.
- Паллас П. С. Путешествие по разным провинциям Российской империи/ П.С. Паллас. Ч. 1. – СПб.: Императорская Академия Наук, 1809. – 657 с. 24 л. ил.
- Паллас П. С. Путешествие по разным провинциям Российской империи/ П.С. Паллас. Ч. 2. Кн. 2. – СПб.: Императорская Академия Наук, 1809. – С. 459-462.
- Полное собрание ученых путешествий по России, издаваемое Императорскою Академією Наукъ, по предложению ея президента. Томъ седьмой. Заключающий въ себя дополнителныя статьи къ Запискамъ Путешествія Академика Фалька. Императорская Академия Наук, СПб. – 1825.- 233 с.
- Потанин Г.Н. Үш томдық таңдамалы шығармалары. 1 том. Саяхаттар, естеліктер және хаттар. – Павлодар: ТОО «Эко», 2005. – 550 б.; Шаяхметов Н. У., Рахимов М.И. Ертіс өңірінің қасиетті географиясындағы тұзды көлдер // Scientific E-journal edu.e-history.kz. – 2018. – № 2 (14).
- Топография Оренбургской губернии. Сочинение П.И. Рычкова 1762 года. –Оренбург: Типография Б.Бреслина, 1887. –С. 198.

- Сейдімбек А. Қазақ әлемі. Этномәдени пайымдау оқу құралы. – Алматы: «Санат» 1997. – 464 б.
 Уалиханов Ш. Таңдамалы. – Алматы: «Жазушы», 1985, 560 б.
 Хазанов А.М. Кочевники и внешний мир. Изд 3-е доп. – Алматы: Дайк–Пресс, 2002. – 604 с.
 Шаяхметов Н.У., Рахимов М.И. Ертіс өңірінің қасиетті географиясындағы тұзды көлдер // Scientific E-journal edu.e-history.kz. – 2018. – № 2 (14).

References

- Alimbay N.A., Mukanov M.S., Argynbayev Kh. Traditsionnaya kultura zhizneobespecheniya kazakhov. Ocherki teorii i istorii. – Almaty: Gylym, 1998.– 234 s. [in Russian].
 Bashkiry / otv. red. R.G. Kuzeyev. E.S. Danilko.- M.: Nauka. 2016.- 662 s. (Narody i kulture) [in Russian].
 Georgi I.G. Opisaniye vseh obitayushchikh v Rossiyskom gosudarstve narodov: ikh zhiteyskikh obryadov. obyknoveniy. odezhd. zhilishch. upravleniy. zabav. veroispovedaniy i drugikh dostopamyatnostey. SPb., 1799. 4 t. Chast vtoraya o narodakh tatarskogo plemeni i drugikh ne reshenogo eshche proiskhozhdeniya Severnykh Sibirskikh.– 246 s. [in Russian].
 Gumilev L.N. Etnosfera: istoriya lyudey i istoriya prirody.– M.: OOO «Izdatelstvo AST», 2004.–575 s. [in Russian].
 Kozlov V.I. Osnovnyye problemy etnicheskoy ekologii // Sovetskaya etnografiya. – M.. 1983. – №1. – S. 3-16 [in Russian].
 Krupnik, 1989 - Krupnik I. I. Arkticheskaya etnologiya. Modeli traditsionnogo prirodopolzovaniya morskikh okhotnikov i olenevodov Severnoy Evrazii. – M.: Nauka. 1989. – S. 14 [in Russian].
 Kartayeva T. Dasturli sharuashylyk ыrgagy: otkeni zhane bugingi kungi sipaty (tuye sharuashylygy mysalynda // Ortalyk Aziya koshpelileri orkeniyetinin tarikhly. 4-t. Ortalyk Aziya koshpelilerinin dasturli orkeniyetinin orkendeui zhane kuyreui: monografiya / zhauapty red. T. Omarbekov. – Almaty: Kazakh universiteti. – 2016. – 403 b. [in Kazakh].
 Masanov N. Kochevaya tsivilizatsiya kazakhov: osnovy zhiznya deyatelnosti nomadnogo obshchestva. Izd. 2-e. dop.– Almaty: Print-S.– 2011.– 740 c.
 Miller G.F. Istoriya Sibiri. Tom 2.– M.-L.: Izd-vo Akademii Nauk SSSR.– 1937.– 637 s. (S. 93-111; 442-483). [in Russian].
 Miller G.F. Opisaniye sibirskikh narodov / Izd. A.Kh. Elert. V. Khinttshe / Per. s nem. A.Kh. Elert. – M.: Pamyatniki istoricheskoy mysli. 2009.– 456 s. [in Russian].
 Nazarbayev N. «Bolashakka bagdar: rukhani zhangyru». – Egemen Kazakhstan gazetі. – 2017. – 12 sauir. [in Kazakh].
 Pallas P.S. Puteshestviye po raznym provintsiam Rossiyskoy imperii/ P.S. Pallas. Ch. 1.– SPb. : Imperatorskaya Akademiya Nauk. 1809.– 657 s.: 24 l. il. [in Russian].
 Pallas P.S. Puteshestviye po raznym provintsiam Rossiyskoy imperii/ P.S. Pallas. Ch. 2. Kn. 2.- 1809.- SPb. : Imperatorskaya Akademiya Nauk. 1809. – S. 459-462. [in Russian].
 Polnoye sobranie uchenykh puteshestviy po Rossii. izdavayemoye Imperatorskoyu Akademiyu Nauk. po predlozheniyu eya prezidenta. Tom sedmyy. Zaklyuchayushchiy v seb dopolnitelnyya stati k Zapiskam Puteshestviya Akademika Falka. Imperatorskaya Akademiya Nauk. SPb.– 1825.– 233 s. [in Russian].
 Potanin G.N. Ush tomdyk tandamaly shygarmalary. 1 tom. Sayakhattar. estelikter zhane khattar.– Pavlodar: TOO «Eko». 2005.– 550 b.; Shayakhmetov N. U.. Rakhimov M.I. Ertis onirinin kasiyetti geografiyasyndagy tuzdy kolder // Scientific E-journal edu.e-history.kz.– 2018.– № 2 (14) [in Kazakh].
 Topografiya Orenburgskoy gubernii. Sochineniye P.I. Rychkova 1762 goda.– Orenburg: Tipografiya B. Breslina. 1887.– C. 198.
 Seydimbek A. Kazakh alemi. Etnomadani payymdau oku kuraly.– Almaty: «Sanat» 1997.– 464 b. [in Kazakh]
 Ualikhanov Sh. Tandamaly.– Almaty: «Zhazushy», 1985. – 560 b. [in Kazakh].
 Khazanov A.M. Kochevniki i vneshniy mir. Izd 3-e dop.– Almaty: Dayk-Press, 2002.– 604 s.
 Shayakhmetov N.U. Rakhimov M.I. Ertis onirinin kasiyetti geografiyasyndagy tuzdy kolder // Scientific E-journal edu.e-history.kz. – 2018. – № 2 (14). [in Kazakh].

МАЗМҰНЫ

Абдилдабекова А.М., Телеуова Э.Т., Кабдолдина К.К. РЕСЕЙ ИМПЕРИЯСЫНЫҢ САЯСАТЫ АЯСЫНДАҒЫ МЕТРОПОЛИЯ МЕН КОЛОНИЯНЫҢ АРАҚАТЫНАСЫ	5
Абылхожин Ж.Б. ИНДУСТРИЯЛАНДЫРУДЫҢ ЖҰМЫС КҮШІ.....	18
Абылхожин Ж.Б., Крупко И.В. ДӘУІРІНДЕГІ ТАРИХИ ЖАДТЫҢ ДИАЛЕКТИКАСЫ.....	31
Айтқазина М.М., Шамшиева Г.С. ҰЛЫ ОТАН СОҒЫСЫ АРДАГЕРЛЕРІНІҢ ӘСКЕРИ МҰРАСЫ	40
Алғожаева Н.С., Шашаев Ә.А., Зикирбаева В.С. МҰРАЖАЙ ТОПТАМАЛАРЫНДАҒЫ ФОТОМАТЕРИАЛДАРДЫҢ ДЕРЕКТЕМЕЛІК МАҢЫЗЫ.....	51
Арпова А.Д. МАРАТ МҰҚАНОВ ЕҢБЕКТЕРІНДЕГІ ОРТА ЖҮЗ РУЛАРЫНЫҢ ТАРАЛУ АЙМАҚТАРЫ.....	62
Ахметжанова А.Т. ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ӘЙЕЛДЕР ҚОЗҒАЛЫСЫ ТАРИХЫНАН.....	71
Әлімбаев Қ.С. ҚАЗАҚ ХАНДЫҒЫ ДӘУІРІНДЕГІ ЭЛИТА МЕН ХАЛЫҚТЫҢ ДІНИ ҰСТАНЫМДАРЫ (Ибн Рузбихан және Мұхаммед Әуез еңбектері бойынша).....	81
Әминов Т.М. ҚАЗАҚСТАННЫҢ БОЛАТ МАГИСТРАЛЬДАРЫНЫҢ ҚАЛЫПТАСУЫ МЕН ДАМУЫНЫҢ НЕГІЗГІ КЕЗЕҢДЕРІ (ТАРИХИ КӨЗҚАРАС).....	91
Әміржанова Н.С. ЛАТЫН ӘЛПБИЛІ ҚАЗАҚ ЖАЗУЫНЫҢ ТАРИХИ ТАҒЫЛЫМЫ: ШЕТТІЛДІК СӨЗДЕРДІҢ ЖАЗЫЛУЫ (1929-40 жж.).....	112
Әшім Б.Ә. ДОҒЫЗТАУДАҒЫ БЕСБАЙ ЖӘНЕ ИЗЕНАҒАШ ДІНИ-ТҮРҒЫН КЕШЕНДЕРІНІҢ МЕШІТТЕРІ.....	126
Джолдыбаева У.М., Қозыбақова Ф.А. ЖАҒАҢДАНУ ЖАҒДАЙЫНДА ҚАЗАҚСТАН МЕН ОРТАЛЫҚ АЗИЯ МЕМЛЕКЕТТЕРІНІҢ ЭКОЛОГИЯ САЛАСЫНДАҒЫ ЫНТЫМАҚТАСТЫҒЫ.....	134
Жаппасов Ж.Е., Тасилова Н.А., Кулмесканова С.С. ТӘУЕКЕЛ ХАННЫҢ БИЛГІ ТҰСЫНДАҒЫ ҚАЗАҚ-ОРЫС ДИПЛОМАТИЯЛЫҚ БАЙЛАНЫСТАРЫ.....	146
Жұматов Д.С. ІС ҚАҒАЗДАРЫН ЖҮРГІЗУДІ ҚАЗАҚ ТІЛІНЕ КӨШІРУ: МӘСЕЛЕЛЕРІ МЕН ЗАРДАПТАРЫ.....	161
Закарья Р. 1920-1930 ЖЖ. ШЕТЕЛДІК САЯСИ ЖӘНЕ ЕҢБЕК МИГРАНТТАРЫНА ҚАТЫСТЫ КЕҢЕС ОДАҒЫНЫҢ САЯСАТЫ	169
Ибраева А.Ф., Темірханова Ә.С. XVIII ҒАСЫРДАҒЫ РЕСЕЙ ӨКІМЕТІНІҢ ҚАЗАҚСТАННЫҢ СОЛТҮСТІК АЙМАҒЫНДАҒЫ САЯСИ-ЭКОНОМИКАЛЫҚ ҚАДАМДАРЫ	177
Ибраева А.Ф., Темірханова Ә.С. XIX ҒАСЫРДАҒЫ ПЕТРОПАВЛ ҚАЛАСЫНЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК-ЭТНИКАЛЫҚ ЖАҒДАЙЫ.....	191
Ибраева А.Ф., Темірханова Ә.С. XX ҒАСЫРДЫҢ БАСЫНДАҒЫ СОЛТҮСТІК ҚАЗАҚСТАН	202
Ибраева А.Ф., Темірханова Ә.С. КЕҢЕСТІК БІЛІК ЖҮЙЕСІНДЕГІ ҚАЗАҚСТАННЫҢ ӨКІМШІЛІК-ТЕРРИТОРИЯЛЫҚ МӘСЕЛЕЛЕРІ (XX ғ. бас. Солт. Қазақстан өңірі мысалында).....	216
Ибраева А.Ф., Темирханова А.С. ҚАЗАҚСТАННЫҢ СОЛТҮСТІК ӨңІРІН ЗЕТТЕУДІҢ ТАРИХНАМАЛЫҚ МӘСЕЛЕЛЕРІ.....	233
Иембекова М.О., Божеева Б.З. ҚАЗАҚСТАН-ӘЗЕРБАЙЖАН: ӨЗАРА ЫНТЫМАҚТАСТЫҚТЫҢ ӘЛЕУЕТІ ЖӘНЕ ҚАЗІРГІ ЖАҒДАЙЫ.....	244
Кабдушев Б.Ж., Құдайбергенұлы Б. ҚАЗАҚСТАН ӨНЕРКӘСІБІН ҚАЛПЫНА КЕЛТІРУ ЖЫЛДАРЫНДА ЖӘНЕ НЫҒМЕТ НҰРМАҚОВ (1924-29 жж.).....	258

Кәрібаев Б.Б., Нұрғазина Н.Д. ӨЗ-ЖӘНІБЕК ХАННЫҢ ТАРИХИ ТҮЛҒАСЫ (шығыс нарративтері мен қазақтың шежіре аңыздары негізінде).....	274
Қалыбекова М.Ч. ЖАЗАЛАНҒАН ХАЛЫҚТАР: ҚАЗАҚ ЖЕРІНЕ ХАЛЫҚТАРДЫ ДЕПОРТАЦИЯЛАУ ТАРИХЫНАН.....	295
Қанағатова Н. ТҰРМЫС-САЛТ ЖЫРЛАРЫНЫҢ ЕЖЕЛГІ ЖӘНЕ ЗАМАНАУИ НҮСҚАЛАРЫНЫҢ ТАРИХИ-МӘДЕНИ КОНТЕКСТІ.....	312
Қасенова А.Д., Құрманқұлов Ж., Сүйіндікова М.Қ., Утубаев Ж.Р. ҮНІРЕК ҒИБАДАТХАНАСЫНА ЖҮРГІЗІЛГЕН АРХЕОЛОГИЯЛЫҚ ЗЕРТТЕУЛЕРДІҢ АЛҒАШҚЫ ҚОРТЫНДЫЛАРЫ.....	327
Құдайбергелұлы Б., Кабдушев Б.Ж., Қозыбаева М.М. ҰЛЫ ОТАН СОҒЫСЫ ЖЫЛДАРЫНДАҒЫ ПАВЛОДАР ҚАЛАСЫ.....	337
Құрманалиева А.Д., Хумархан Ж. ӘЛЕУМЕТТІК ТОП ҰҒЫМЫ АЯСЫНДА ДІНИ ЖАМАҒАТТАРДЫҢ ПАЙДА БОЛУЫ МӘСЕЛЕСІ.....	352
Мұқаметханұлы Н., Бейсенбаев О. COVID-19 ПАНДЕМИЯСЫ ЖАҒДАЙЫНДА «БІР БЕЛДЕУ – БІР ЖОЛ» ИНИЦИАТИВАСЫН ІСКЕ АСЫРУДЫҢ СЫН-ҚАТЕРІ	368
Мұхатова О. ҚАЗАҚ ДАЛАСЫНДАҒЫ ҰЛТ-АЗАТТЫҚ ҚОЗҒАЛЫСТАР ТАРИХЫНЫҢ ПОСТКЕҢЕСТІК КЕЗЕҢДЕ ЗЕРТТЕЛУІ (1992-2019 жж.).....	378
Өмірбекова Ж. ЕУРАЗИЯ КӨШПЕЛДІЛЕРІНІҢ ЭТНОЭКОЛОГИЯЛЫҚ ДӘСТҮРЛЕРІНІҢ ҚАЛЫПТАСУ АЛҒЫШАРТТАРЫ	390
Садвокасова З.Т., Мухатова О.Х. XIX ҒАСЫРДА ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ХАЛЫҚ КӨТЕРІЛІСТЕРІНІҢ ЖЕТЕКШІЛЕРІ (ресейлік мерзімді баспасөз материалдары бойынша).....	402
Сарыбаев М., Диканбаева А. ҚАЗІРГІ КЕЗЕҢДЕГІ ҚАЗАҚ-ФРАНЦУЗ ҚАТЫНАСТАРЫНДАҒЫ МӘДЕНИЕТ ЖӘНЕ БІЛІМ САЛАСЫ.....	411
Сұлтангазы Г.Ж., Мукатаева Л.К. ЗАМАНАУИ ҚАЗАҚСТАН ЖАҒДАЙЫНДАҒЫ ТАРИХИ ЖАДЫ: ҚАҒАРМАНДАР МЕН ІШКІ МӘНДЕРДІ ІЗДЕУ	420
Толамисов А.Ғ., Айдынбекұлы А. ПАТРИОТИЗМ МӘСЕЛЕСІНІҢ ТЕОРИЯЛЫҚ АСПЕКТІЛЕРІ	429
Тоқтабай А.У. ҒҰНДАРДЫҢ АТТЫ ӨСКЕРЛЕРІ.....	439
Тоқтабай А.У. ҚАЗАҚТЫҢ АЛҒАШҚЫ КӘСІПҚОЙ ЭТНОГРАФТАРЫНЫҢ БІРІ ҚҰСАЙЫН ТӘКЕЖАНҰЛЫ.....	452
Тоқтабай А.У., Карамендина М.Ө. ТАШКЕНТ ҚАЛАСЫНДАҒЫ МАЛ ПІРЛЕРІНЕ ҚАТЫСТЫ ҒҰРЫПТЫҚ ЕСКЕРТКІШТЕР (ЗЕҢГІ БАБА, ШОПАН АТА МАЗАРЛАРЫ).....	460
Тулешова У.Ж., Галимов Е.А. ҚАЗАҚ ДВОРЯНДЫҒЫНЫҢ ЗЕРТТЕЛУІ: XIX ҒАСЫРДАҒЫ ҚАЗАҚ ДАЛАСЫНДАҒЫ ӘЛЕУМЕТТІК ӨЗГЕРІСТЕР ТУРАЛЫ.....	472
Уалтаева А.С., Бидахметова Ш.Б. ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА ЭТНОСАРАЛЫҚ ИНСТИТУЦИОНАЛДЫҚ МЕХАНИЗМДЕРДІ ЖЕТІЛДІРУ ЖОЛДАРЫ	483
Уалтаева А.С., Пернекулова М. ЭТНОСАРАЛЫҚ ТӨЗІМДІЛІКТІ НЫҒАЙТУДАҒЫ ҚАЗАҚСТАН ХАЛҚЫ АССАМБЛЕЯСЫНЫҢ РӨЛІ.....	492
Ужкенов Е.М., Шотанова Г.А. ӨТКЕН ҒАЛАМДЫҚ ПАНДЕМИЯҒА ШОЛУ: ИНФЕКЦИЯЛАР ЖӘНЕ ТАРИХИ ҮДЕРІСТІҢ ЖАЛПЫ БАРЫСЫ	502
Уралбаева Ж. Г.А. КУШАЕВ ЖӘНЕ ҚАЗАҚСТАН АРХЕОЛОГИЯСЫ (Г.А. Кушаевтың 95 жылдығына арналған).....	515

Шалғынбай Ж. КЕҢЕС ДӘУІРІНЕ ДЕЙІНГІ ҚАЗАҚ КӨРКЕМ ӘДЕБИЕТ БАСЫЛЫМДАРЫ.....	523
Шалекенов М.У. ОРТАҒАСЫРДАҒЫ БАЛАСАҒҰН ЭТИМОЛОГИЯСЫ.....	536
Шапиева Г. ҚЫТАЙДАҒЫ МИГРАЦИЯЛЫҚ ҮДЕРІСТЕРДІҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ (XX ғ. аяғы – XXI ғ. басы).....	548
Шаяхметов Н.У., Байшов Б.Б., Четин Нур КАСПИЙ ТЕҢІЗІНІҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ МӘРТЕБЕСІН АЙҚЫНДАУ: ТАРИХ ЖӘНЕ ҚАЗІРГІ КЕЗЕҢ.....	560
Шілдебай С.Қ. ҚАЗАҚ АКСР ДЕНСАУЛЫҚ САҚТАУ ЖҮЙЕСІНІҢ ҚАЛЫПТАСУ ТАРИХЫНАН.....	583

СОДЕРЖАНИЕ

Абдилдабекова А.М., Телеуова Э.Т., Кабдолдина К.К. ВЗАИМООТНОШЕНИЯ МЕТРОПОЛИИ И КОЛОНИИ В КОНТЕКСТЕ ПОЛИТИКИ РОССИЙСКОЙ ИМПЕРИИ.....	5
Абылхожин Ж.Б. РАБОЧАЯ СИЛА ИНДУСТРИАЛИЗАЦИИ.....	18
Абылхожин Ж.Б., Крупко И.В. ДИАЛЕКТИКА ИСТОРИЧЕСКОЙ ПАМЯТИ В ЭПОХУ АРХЕОМОДЕРНА.....	31
Айтказина М.М., Шамшиева Г.С. ВОЕННОЕ НАСЛЕДИЕ ВЕТЕРАНОВ ВЕЛИКОЙ ОТЕЧЕСТВЕННОЙ ВОЙНЫ	40
Алгожаева Н.С., Шашаев А.К., Зикирбаева В.С. ИСТОЧНИКОВЕДЧЕСКАЯ ЗНАЧЕНИЕ ФОТОМАТЕРИАЛОВ В КОЛЛЕКЦИЯХ МУЗЕЕВ.....	51
Арепова А.Д. ТЕРРИТОРИЯ РАССЕЛЕНИЯ ПЛЕМЕН И РОДОВ СРЕДНЕГО ЖУЗА В ТРУДАХ М.МУКАНОВА	62
Ахметжанова А.Т. ИЗ ИСТОРИИ ЖЕНСКОГО ДВИЖЕНИЯ В КАЗАХСТАНЕ.....	71
Алимбаев К.С. РЕЛИГИОЗНЫЕ ВОЗЗРЕНИЯ ЭЛИТЫ И МАССЫ КОЧЕВНИКОВ К ЭПОХУ КАЗАХСКОГО ХАНСТВА (по трудам Ибн Рузбихана и Мухаммада Аваза).....	81
Аминов Т.М. ОСНОВНЫЕ ЭТАПЫ СТАНОВЛЕНИЯ И РАЗВИТИЯ СТАЛЬНЫХ МАГИСТРАЛЕЙ КАЗАХСТАНА (ИСТОРИЧЕСКИЙ АСПЕКТ).....	91
Амиржанова Н.С. ИСТОРИЯ КАЗАХСКОЙ ПИСЬМЕННОСТИ НА ОСНОВЕ ЛАТИНСКОЙ ГРАФИКИ: НАПИСАНИЕ ИНОЯЗЫЧНЫХ СЛОВ (1929-1940 гг.).....	112
Ашим Б.А. МЕЧЕТИ КУЛЬТОВО-ЖИЛИЩНЫХ КОМПЛЕКСОВ БЕСБАЙ И ИЗЕНАГАШ В ДОНЫЗТАУ	126
Джолдыбаева У.М., Козыбакова Ф.А. ЭКОЛОГИЧЕСКОЕ СОТРУДНИЧЕСТВО КАЗАХСТАНА И СТРАН ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛИЗАЦИИ.....	134
Жаппасов Ж.Е., Тасилова Н.А., Кулмесканова С.С. КАЗАХСКО-РУССКИЕ ДИПЛОМАТИЧЕСКИЕ ОТНОШЕНИЯ ВО ВРЕМЕНА ПРАВЛЕНИЯ ТАУЕКЕЛ ХАНА.....	146
Жуматов Д.С. ВВЕДЕНИЕ КАЗАХСКОГО ЯЗЫКА В ДЕЛОПРОИЗВОДСТВО: ПРОБЛЕМЫ И ПОСЛЕДСТВИЯ.....	161
Закарья Р. ПОЛИТИКА СОВЕТСКОГО СОЮЗА ПО ОТНОШЕНИЮ К ИНОСТРАННЫМ ПОЛИТИЧЕСКИМ И ТРУДОВЫМ МИГРАНТАМ В ПЕРИОД 1920–1930 гг.....	169
Ибраева А.Г., Темирханова А.С. ПОЛИТИКО-ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ШАГИ РОССИЙСКОЙ ВЛАСТИ В СЕВЕРНОМ РЕГИОНЕ КАЗАХСТАНА В XVIII ВЕКЕ (на основе материалов по истории г. Петропавловска).....	177
Ибраева А.Г., Темирханова А.С. СОЦИАЛЬНО-ЭТНИЧЕСКОЕ ПОЛОЖЕНИЕ ГОРОДА ПЕТРОПАВЛОВСКА В XIX ВЕКЕ.....	191
Ибраева А.Г., Темирханова А.С. СЕВЕРНЫЙ КАЗАХСТАН В НАЧАЛЕ XX ВЕКА.....	202
Ибраева А.Г., Темирханова А.С. АДМИНИСТРАТИВНО-ТЕРРИТОРИАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ КАЗАХСТАНА В СИСТЕМЕ СОВЕТСКОЙ ВЛАСТИ (на примере Северного региона Казахстана в начале XX века).....	216
Ибраева Г., Темирханова А.С. ВОПРОСЫ ИСТОРИОГРАФИИ СЕВЕРНОГО РЕГИОНА КАЗАХСТАНА.....	233
Иембекова М.О., Бюжеева Б.З. КАЗАХСТАН-АЗЕРБАЙДЖАН: ПОТЕНЦИАЛ И СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ ВЗАИМНОГО СОТРУДНИЧЕСТВА	244
Кабдушев Б.Ж., Құдайбергелулы Б. Н. НУРМАКОВ И ВОССТАНОВЛЕНИЕ ПРОМЫШЛЕННОСТИ КАЗАХСТАНА В 1924-1929 гг.....	258

Карибаев Б.Б., Нуртазина Н.Д. ИСТОРИЧЕСКАЯ ФИГУРА КАЗАХСКОГО ХАНА АЗ-ДЖАНИБЕКА (на основе восточных нарративов и генеалогических мифов казахов).....	274
Калыбекова М.Ч. НАКАЗАННЫЕ НАРОДЫ: ИЗ ИСТОРИИ ДЕПОРТАЦИИ НАРОДОВ В КАЗАХСТАН.....	295
Канагатова Н. ИСТОРИКО-КУЛЬТУРНЫЙ КОНТЕКСТ ТЕКСТОВ НАРОДНЫХ И СОВРЕМЕННЫХ БЫТОВЫХ-ОБРЯДОВЫХ ПЕСЕН	312
Касенова А.Д., Курманкулов Ж., Суяндикова М.К., Угубаев Ж.Р. ПЕРВОНАЧАЛЬНЫЕ ИТОГИ АРХЕОЛОГИЧЕСКИХ РАБОТ НА СВЯТИЛИЩЕ УНИРЕК	327
Кудайбергелды Б., Кابدусев Б. Ж., Козыбаева М.М. ГОРОД ПАВЛОДАР В ГОДЫ ВЕЛИКОЙ ОТЕЧЕСТВЕННОЙ ВОЙНЫ.....	337
Курманалиева А.Д., Хумархан Ж. ПРОБЛЕМА ВОЗНИКНОВЕНИЯ РЕЛИГИОЗНЫХ ОБЩИН В КОНЦЕПЦИИ СОЦИАЛЬНЫХ ГРУПП.....	352
Мукаметханулы Н., Бейсенбаев О. ВЫЗОВЫ В РЕАЛИЗАЦИИ ИНИЦИАТИВЫ «ОДИН ПОЯС, ОДИН ПУТЬ» В УСЛОВИЯХ ПАНДЕМИИ COVID-19.....	368
Мухатова О. ИЗУЧЕНИЕ ИСТОРИИ НАЦИОНАЛЬНО-ОСВОБОДИТЕЛЬНЫХ ДВИЖЕНИЙ В КАЗАХСКОЙ СТЕПИ В ПОСТСОВЕТСКИЙ ПЕРИОД (1992-2019 гг.).....	378
Омирбекова Ж. ОСНОВЫ ФОРМИРОВАНИЯ ЭТНОЭКОЛОГИЧЕСКИХ ТРАДИЦИЙ КОЧЕВНИКОВ ЕВРАЗИИ (по материалам российских исследователей XVIII в.).....	390
Садвокасова З.Т., Мухатова О.Х. ПРЕДВОДИТЕЛИ НАРОДНЫХ ВОССТАНИЙ В КАЗАХСТАНЕ XIX ВЕКА.....	402
Сарыбаев М., Диканбаева А. КАЗАХСТАНСКО-ФРАНЦУЗСКИЕ ОТНОШЕНИЯ В СФЕРЕ КУЛЬТУРЫ И ОБРАЗОВАНИЯ НА СОВРЕМЕННОМ ЭТАПЕ	411
Султангазы Г.Ж., Мукатаева Л.К. ИСТОРИЧЕСКАЯ ПАМЯТЬ В УСЛОВИЯХ СОВРЕМЕННОГО КАЗАХСТАНА: ПОИСКИ ГЕРОЕВ И СМЫСЛОВ	420
Толамисов А. Г., Айдынбекулы А. ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ПРОБЛЕМЫ ПАТРИОТИЗМА	429
Токтабай А.У. КОННИЦА ГУННОВ.....	439
Токтабай А.У. ОДИН ИЗ ПЕРВЫХ ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ КАЗАХСКИХ ЭТНОГРАФОВ К. ТАКЕЖАНУЛЫ.....	452
Токтабай А.У., Карамендина М.О. КУЛЬТОВЫЕ ПАМЯТНИКИ ТАШКЕНТА, СВЯЗАННЫЕ С ПОКРОВИТЕЛЯМИ ЖИВОТНЫХ.....	460
Тулешова У.Ж., Галимов Е.А. ИССЛЕДОВАНИЕ КАЗАХСКОГО ДВОРЯНСТВА: О СОЦИАЛЬНОМ ПРЕОБРАЗОВАНИИ СТЕПИ В 19 ВЕКЕ	472
Уатаева А.С., Бидахметова Ш.Б. ПУТИ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ МЕЖЭТНИЧЕСКИХ ИНСТИТУЦИОНАЛЬНЫХ МЕХАНИЗМОВ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН	483
Уалтаева А.С., Пернекулова М. РОЛЬ АССАМБЛЕИ НАРОДА КАЗАХСТАНА В УКРЕПЛЕНИИ МЕЖЭТНИЧЕСКОЙ ТОЛЕРАНТНОСТИ.....	492
Ужкенов Е.М., Шотанова Г.А. ОБЗОР ПРОШЛЫХ МИРОВЫХ ПАНДЕМИЙ: ИНФЕКЦИИ И ОБЩИЙ ХОД ИСТОРИЧЕСКОГО ПРОЦЕССА.....	502
Уралбаева Ж. Г.А. КУШАЕВ В АРХЕОЛОГИИ КАЗАХСТАНА (к 95-летию Г. А. Кушаева).....	515
Шалгынбай Ж. КАЗАХСКАЯ ХУДОЖЕСТВЕННАЯ ЛИТЕРАТУРА В ИЗДАНИЯХ ДОСОВЕТСКОГО ПЕРИОДА.....	523

Шалекенов М.У. ЭТИМОЛОГИЯ СРЕДНЕВЕКОВОГО БАЛАСАГУНА.....	536
Шапиева Г. ОСОБЕННОСТИ МИГРАЦИОННЫХ ПРОЦЕССОВ В КИТАЕ (конец XX – начало XXI вв.).....	548
Шаяхметов Н.У., Байшов Б.Б., Четин Нур ОПРЕДЕЛЕНИЕ ПРАВОВОГО СТАТУСА КАСПИЙСКОГО МОРЯ: ИСТОРИЯ И СОВРЕМЕННОСТЬ	560
Шилдебай С.К. ИЗ ИСТОРИИ СТАНОВЛЕНИЯ СИСТЕМЫ ЗДРАВООХРАНЕНИЯ В КАЗАХСКОЙ АССР	583

CONTENTS

Abdildabekova A.M., Teleuova E.T., Kabdoldina K.K. RELATIONS BETWEEN THE MOTHER COUNTRY AND THE COLONY IN THE CONTEXT OF THE POLICY OF THE RUSSIAN EMPIRE	5
Abylkhozhin Zh.B. LABOR FORCE OF THE INDUSTRIALIZATION.....	18
Abylkhozhin Zh.B., Krupko I.V. DIALECTICS OF HISTORICAL MEMORY IN THE AGE OF ARCHAEOLOGICAL.....	31
Aytkazina M.M., Shamshieva G.S. MILITARY HERITAGE OF THE GREAT PATRIOTIC WAR VETERANS.....	40
Algojaeva N.S., Shashaev A.K., Zikirbaeva V.S. SOURCE OF PHOTOGRAPHY IN MUSEUM COLLECTIONS	51
Arepova A.D. TERRITORY OF DISTRIBUTION OF MIDDLE ZHUZ'S NOMADIC TRIBES IN THE WORKS OF M. MUKANOV.....	62
Ahmetzhanova A.T. FROM THE HISTORY OF THE WOMEN'S MOVEMENT IN KAZAKHSTAN.....	71
Alimbayev K.C. RELIGIOUS VIEWS OF THE ELITE AND THE MASS OF NOMADS IN THE ERA OF THE KAZAKH KHANATE (based on the works of Ibn Ruzbihan and Muhammad Avaz).....	81
Aminov T.M. MAIN STAGES OF FORMATION AND DEVELOPMENT OF KAZAKHSTAN'S RAILWAY MAIN LINES (HISTORICAL ASPECT).....	91
Amirzhanova N.S. HISTORY OF KAZAKH WRITING BASED ON THE LATIN ALPHABET: THE WRITING OF FOREIGN WORDS (1929-1940s).....	112
Ashim B.A. MOSQUES OF BESBAY AND IZENAGASH RELIGIOUS-RESIDENTIAL COMPLEXES IN DONYZTAU.....	126
Dzholdybaeva U.M., Kozybakova F.A. ENVIRONMENTAL COOPERATION BETWEEN KAZAKHSTAN AND CENTRAL ASIA COUNTRIES IN THE CONTEXT OF GLOBALIZATION	134
Zhappasov Zh.E., Tasylova N.A., Kylmeskanova S.S. KAZAKH-RUSSIAN DIPLOMATIC RELATIONS DURING THE REIGN OF TAUHEL KHAN.....	146
Zhumatov D.S. INTEGRATION OF THE KAZAKH LANGUAGE IN OFFICE WORK: PROBLEMS AND CONSEQUENCES.....	161
Zakarya R. POLICY OF THE SOVIET UNION REGARDING FOREIGN POLITICAL AND LABOR MIGRANTS IN THE PERIOD OF 1920-1930.....	169
Ibraeva A.G., Temirkhanova A.S. POLITICAL AND ECONOMIC STEPS OF THE RUSSIAN GOVERNMENT IN THE NORTHERN REGION OF KAZAKHSTAN XVIII CENTURY (Based on the materials of Petropavlovsk history).....	177
Ibraeva A.G., Temirkhanova A.S. SOCIO-ETHNIC SITUATION OF THE CITY OF PETROPAVLOVSK IN THE XIX CENTURY	191
Ibraeva A.G., Temirkhanova A.S. NORTH KAZAKHSTAN AT THE BEGINNING OF THE XX CENTURY.....	202
Ibraeva A.G., Temirkhanova A.S. ADMINISTRATIVE AND TERRITORIAL ISSUES OF KAZAKHSTAN IN THE SOVIET SYSTEM (on the example of the Northern region of Kazakhstan in the early twentieth century).....	216
Ibraeva A.G., Temirkhanova A.S. HISTORICAL ISSUES OF RESEARCH OF THE NORTHERN REGION OF KAZAKHSTAN	233
Iyembekova M.O., Buzheeva B.Z. KAZAKHSTAN-AZERBAIJAN: POTENTIAL AND CURRENT STATE OF MUTUAL COOPERATION.....	244

Kabdushev B.Zh., Kudaibergenuly B. N. NURMAKOV AND RESTORATION OF KAZAKHSTANI INDUSTRY IN 1924-1929.....	258
Karibayev B.B., Nurtazina N.D. HISTORICAL FIGURE OF KAZAKH KHAN AZ-JANIBEK (based on the eastern narratives and genealogical myths of Kazakhs).....	274
Kalybekova M.Ch. PUNISHED PEOPLES: FROM THE HISTORY OF DEPORTATION OF PEOPLES IN KAZAKHSTAN.....	295
Kanagrova N. HISTORICAL AND CULTURAL CONTEXT OF TEXTS OF FOLK AND MODERN HOUSEHOLD-RITUAL SONGS.....	312
Kasenova A.D., Kurmankulov Zh., Suyundikova M.K., Utubayev Zh.R. INITIAL RESULTS OF ARCHAEOLOGICAL WORK IN THE SANCTUARY OF UNIREK	327
Kudaibergenuly B., Kabdushev B.Z., Kozybayeva M.M. PAVLODAR IN THE YEARS OF THE GREAT PATRIOTIC WA	337
Kurmanaliyeva A.D., Khumarkhan Zh. THE PROBLEM OF THE ESTABLISHMENT OF RELIGIOUS COMMUNITIES IN THE CONTEXT OF THE CONCEPT OF SOCIAL GROUPS.....	352
Mukametkhanuly N., Beisenbayev O. CHALLENGES IN THE IMPLEMENTING OF «ONE BELT, ONE ROAD» INITIATIVE IN THE CONTEXT OF THE COVID-19 PANDEMIC	368
Mukhatova O. STUDY OF THE HISTORY OF NATIONAL LIBERATION MOVEMENTS IN THE KAZAKH STEP IN THE POST-SOVIET PERIOD (1992-2019).....	378
Omirbekova Zh. BASES OF FORMATION OF ETHNO-ECOLOGICAL TRADITIONS OF NOMADS OF EURASIA (based on materials from Russian researchers of the eighteenth century).....	390
Sadvokasova Z.T., Muhatova O.Kh. THE LEADERS OF THE POPULAR UPRISINGS IN KAZAKHSTAN OF THE XIX CENTURY (based on the materials of the Russian periodical press).....	402
Sarybayev M., Dikanbayeva A. KAZAKH - FRENCH RELATIONS IN THE FIELD OF CULTURE AND EDUCATION AT THE PRESENT STAGE...411	411
Sultangazy G.Zh., Mukataeva L.K. HISTORICAL MEMORY IN THE CONDITIONS OF MODERN KAZAKHSTAN: SEARCH FOR HEROES AND MEANINGS.....	420
Tolamissova A.G., Aidynbekuly A. THEORETICAL ASPECTS OF THE PROBLEM OF PATRIOTISM.....	429
Toktabay A.U. CAVALRY OF THE HUNS.....	439
Toktabay A.U. ONE OF THE FIRST PROFESSIONAL KAZAKH ETHNOGRAPHERS K. TAKEZHANULY.....	452
Toktabay A.U., Karamendina M.O. THE CULT MONUMENTS OF TASHKENT, ASSOCIATED WITH PROTECTORS OF ANIMALS (SHRINES ZENGI BABA, SHOPAN ATA).....	460
Tuleshova U., Galimov Y. RESEARCHING THE KAZAKH NOBILITY: ABOUT SOCIAL CHANGES IN THE 19TH CENTURY STEPPE.....	472
Ualtayeva A.S., Bidakhmetova Sh.B. WAYS TO IMPROVE INSTITUTIONAL INTERETHNIC MECHANISMS IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN.....	483
Ualtayeva A.S., Pernekulova M. STRENGTHENING INTERETHNIC TOLERANCE	492
Uzhkenov E.M., Shotanova G.A. OVERVIEW OF THE PAST GLOBAL PANDEMICS: INFECTIONS AND THE OVERALL COURSE OF THE HISTORICAL PROCESS.....	502

Uralbayeva Zh.	
G.A. KUSHAEV IN ARCHEOLOGICAL SCIENCE OF KAZAKHSTAN (to G. A. Kushayev's 95 year).....	515
Shalgynbay J.	
KAZAKH ART LITERATURE IN PUBLIC PUBLICATIONS	523
Shalekenov M.U.	
ETHYMOLOGY OF THE MEDIEVAL BALASAGUN	536
Shapiyeva G.	
FEATURES OF MIGRATION PROCESSES IN CHINA (late XX–early XXIcenturies).....	548
Shayakhmetov N., Baishov B., Çetin Nur	
DETERMINATION OF THE LEGAL STATUS OF THE CASPIAN SEA: HISTORY AND MODERNITY	560
Shildebay S.	
FROM THE HISTORY OF THE FORMATION OF THE HEALTHCARE SYSTEM IN THE KAZAKH ASSR.....	583

EDU.E-HISTORY.KZ

электрондық ғылыми журналы 2020. 2(22)

Бас редактор:
Қабылдинов З.Е.

Компьютерде беттеген:
Зикирбаева В.С.

Жарияланған күні: 30.06.2020.
Пішімі 70x100/16. Баспа табағы 26,6.

Құрылтайшысы және баспагері:
Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігі Ғылым комитеті
Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институты
ШЖҚ РМК

Редакция мен баспаның мекен-жайы:
050010, Қазақстан Республикасы, Алматы қ., Шевченко көш., 28-үй
ҚР ҒЖБМ ҒК Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институты
ШЖҚ РМКТел.: +7 (727) 261-67-19, +7 (727) 272-47-59

Е-mail: edu.history@bk.ru.
Журнал сайты: <https://edu.e-history.kz>

Ш.Ш. Уәлиханов ат. ТжЭИ басылған:
050010 Қазақстан Республикасы, Алматы қ., Шевченко көш., 28-үй